

ERKEN CUMHURİYET’İN EŞİĞİNDE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ: AMASYA VE ELCEZİRE’DE GÜVENLİK ÖNCELİKLERİNİN KARAR DEFTERLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Independence Tribunals on the Threshold of the Early Republic: A Comparative Decision-Register Analysis of Security Priorities in Amasya and Elcezire

Sezgin ELBAY [0000-0002-0601-8063](https://orcid.org/0000-0002-0601-8063)

Öğr. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Yalova / TÜRKİYE
sezgin.elbay@yalova.edu.tr • ROR: <https://ror.org/01x18ax09>

GELİŞ / RECEIVED	22.02.2026	DOI	 10.53718/gttad.1895205
KABUL / ACCEPTED	14.09.2026	e-ISSN	2667-5366
YAYIN / PUBLISHED	Eylül / September 2026	LİSANS / LICENSE	CC BY-NC-ND 4.0

Atıf / Cite as: ELBAY, Sezgin, “Erken Cumhuriyet’in Eşiğinde İstiklâl Mahkemeleri: Amasya ve Elcezire’de Güvenlik Önceliklerinin Karar Defterleri Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi”, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 18 (Eylül 2026), ss. 1269-1292.
<https://doi.org/10.53718/gttad.1895205>

ÖZ

İstiklâl Mahkemeleri’nin 1920-1923 dönemindeki işleyişi büyük ölçüde istisna rejimi ve merkezî siyasal irade çerçevesinde değerlendirilmiş, karar defterlerine yansıyan bölgesel işleyiş farkları ise ikincil planda kalmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, merkezî normatif çerçeve sabitken iki bölgesel mahkemenin pratiklerinden türeyen “öncelik setleri” ve “uygulama mantıkları”nın, niyet atfetmeksizin, gözlenebilir göstergeler üzerinden yeniden inşa edilmesidir. Yöntem olarak karşılaştırmalı-belge temelli bir durum analizi benimsenmiş; birim olarak “karar kaydı” seçilmiş; diplomatik okuma ile kayıt dilindeki formüller çözümlenmiş; suç etiketleri, yaptırım kategorileri ve gerekçelendirme kalıpları bir kod kitabıyla kodlanmıştır. Veri seti, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) neşirlerinde yer alan üç cilt üzerinden oluşmuş; Elcezire İstiklâl Mahkemesi için 16 Mart–13 Mayıs 1923 dönemini kapsayan 90 karar özeti; Amasya İstiklâl Mahkemesi için 520 ve 521 esas numaralı karar defterleri (520: 12 Kasım 1920-18 Ekim 1921; 521: 19 Ekim 1921-9 Ocak 1922) ile ilgili çerçeve (takdim) metinleri birlikte kullanılmıştır. Bulgular, Elcezire’de mandatin “askerî firar” ekseninde daraltıldığı; dosya akışının zaman eşiği ve aidiyet/iade formülleriyle filtrelandığı; portföyün firar çekirdeği ve firarı kolaylaştıran iştirak pratikleri ile rejimi zayıflatan rüşvet/suiistimal ve belge-ihbar ihlalleri çevresinde yoğunlaştığı şeklindedir. Amasya’da ise kuruluş bağlamının asayiş bozulması ve havza ölçekli güvenlik tehdidiyle yapılandırıldığı; portföyün firarla birlikte silah-şiddet, örgütsel-siyasal dosyalar ve varidat/hazine ihlalleri yönünde genişlediği saptanmıştır. Suç türü sabitlenmiş karşılaştırmalarda Amasya’da “paket/standardize yaptırım”ın (özellikle değnek eşliğiyle) daha tekrarlı ifade edildiği; Elcezire’de ise daha değişken ve koşullu bir yaptırım mimarisinin öne çıktığı görülmüştür. Gerekçelendirme dilinde Elcezire’nin daha teknik-inzibatî bir söylemle, Amasya’nın ise asayiş-devlet kapasitesi ve mali kapasite vurgusunu birleştiren daha yüksek yoğunluklu bir meşruiyet repertuarıyla çalıştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, İstiklâl Mahkemeleri, Amasya İstiklâl Mahkemesi, Elcezire İstiklâl Mahkemesi, Karar Defteri Analizi.

ABSTRACT

The operation of the Independence Tribunals during the period 1920-1923 has largely been evaluated within the framework of an exceptional regime and central political will, while the regional differences in practice reflected in the decision registers have remained secondary. In this context, the aim of the study is to reconstruct, without attributing intention, the “sets of priorities” and “logics of implementation” derived from the practices of two regional tribunals on the basis of observable indicators, while the central normative framework is held constant. Methodologically, a comparative, document-based case analysis has been adopted; the “decision record” has been selected as the unit of analysis; the formulae embedded in the language of the records have been analysed through diplomatic reading; and offence labels, sanction categories, and patterns of justification have been coded by means of a codebook. The data sources were established on the basis of three volumes published by the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM): for the Elcezire Independence Tribunal, 90 decision summaries covering the period 16 March–13 May 1923; and for the Amasya Independence Tribunal, Decision Registers no. 520 and 521 (12 November 1920–18 October 1921; 521: 19 October 1921–9 January 1922), used together with the relevant framing (takdim) texts. The findings indicate that, in Elcezire, the mandate was narrowed around the axis of “military desertion”; that the flow of cases was filtered through temporal thresholds and affiliation/return formulae; and that the portfolio was concentrated around a desertion core, participatory practices facilitating desertion, and bribery/abuse of office and document/reporting violations that weakened the regime. In Amasya, by contrast, it has been determined that the tribunal was constituted in a context of deteriorating public order and basin-scale security threat, and that its portfolio expanded beyond desertion towards armed violence, organisational-political cases, and revenue/treasury violations. In offence-controlled comparisons, it has been observed that a more repetitive structure of “package/standardised sanction” — especially in conjunction with bastinado — was established in Amasya, whereas in Elcezire a more variable and conditional sanction architecture came to the fore. In the language of justification, Elcezire has been found to operate through a more technical-disciplinary discourse, while Amasya employed a denser repertoire of legitimacy combining emphases on public order, state capacity, and fiscal capacity.

Keywords: Early Republican Period, Independence Tribunals, Amasya Independence Tribunal, Elcezire Independence Tribunal, Decision Register Analysis.

GİRİŞ

İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücadele’nin askerî ve siyasi belirsizliklerin yoğunlaştığı bir dönemde, devlet kapasitesinin sınırlı olduğu koşullarda hızlı karar üreten olağanüstü bir yargı mekanizması olarak devreye sokulmuştur.¹ Bu mahkemeler, savaşın gerektirdiği seferberlik rejimi içinde özellikle firar olgusunun yayılmasının önlenmesi ve cephe gerisinin denetlenmesi gibi hedeflerle birlikte düşünülmüştür; dolayısıyla ilk tasarımda “güvenlik” ile “adalet” aynı kurumsal çerçeveye bağlanmıştır.² Bu çerçeve, yargılamanın süreklilik arz eden klasik prosedürlerden ayrılarak hız ile caydırıcılık ekseninde inşa edilmesine yol açmış görünmektedir.³

Kuruluş, Büyük Millet Meclisi’nin (BMM) yasama iradesine dayandırılmış; Firariler Hakkında Kanun’un kabulüyle birlikte mahkemeler fiilen işletilmeye başlanmış ve kısa süre içinde farklı merkezlerde mahkeme teşkili gündeme getirilmiştir.⁴ Nitekim BMM gündeminde, mahkemelerin yalnızca bir “yargı kurumu” olarak değil, aynı zamanda askerî disiplinin ve iç düzenin sağlanmasında rejim kurucu bir araç olarak tasarlandığı izlenimi güçlüdür.⁵ Bu işlev, zamanla sadece firar ve askerî suçlarla sınırlı kalmamış; isyanlar, kamu düzeni ile siyasal muhalefet alanlarına doğru genişlemiştir.⁶ Mahkemelerin 1927’de kapanmasıyla olağanüstü yargı dönemi sona ermiş olsa da bu kurumsal deneyimin Erken Cumhuriyet Dönemi’nin güvenlik ve hukuk tahayyülünde iz bıraktığı düşünülmektedir.⁷ Bununla birlikte İstiklâl Mahkemeleri tek bir “merkezî niyet” ile açıklanabilecek yekpare bir yapı olarak görülmemektedir. Zira aynı yasal çerçeve korunurken, mahkemelerin hangi bölgede, hangi tehdit algısı içinde ve hangi suç kümeleriyle

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı (TBMM KAHB), *İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, C. 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara 2015, s. 5, 7.

² TBMM KAHB, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. 1, s. X–XII.

³ İbrahim Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Yargılama Usulü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2, Konya 2015, s. 23–25.

⁴ TBMM KAHB, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. 1, s. X–XII.

⁵ Seyfettin Aslan – Tahir Dünder, “Cumhuriyet Döneminde İstiklâl Mahkemeleri”, *Mukaddime*, C. 5, S. 1, 2014, s. 27–31.

⁶ Hakan Özoglu, “Exaggerating and Exploiting the Sheikh Said Rebellion of 1925 for Political Gains”, *New Perspectives on Turkey*, C. 41, 2009, s. 181–210.

⁷ Kadri Unat, “Şark İstiklâl Mahkemesinin Kuruluşu, İşleyişi ve Yargılama Usulleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 74, Ankara 2024, s. 215–225.

karşılaşarak çalıştığı farklılaşmıştır.⁸ Örneğin bir mahkemenin kuruluş gerekçesi doğrudan “asker firarileri” ile ilişkilendirilirken, başka bir mahkeme belirli bir bölgede silahlı çete faaliyeti, asayiş ve siyasal tahrik gibi başlıklara yönelmiştir.⁹ Bu durum mahkemelerin “genel amaç” ve “hüküm mantığı”nın, yerel ve bölgesel güvenlik önceliklerine göre yeniden şekillenmiş olabileceği ihtimalini gündeme taşımaktadır. Erken Cumhuriyet tarih yazımı açısından bu ihtimal önemlidir; çünkü mahkemeler salt karar veren kurumlar değil, aynı zamanda yerel toplumsal alanı sınıflandıran ve “tehdit”i tanımlayan söylemsel üretim merkezleri olarak da değerlendirilebilir.¹⁰ Kararların gerekçelendirme dili, hangi davranışların “devletin kuvvâ-yı maddiye ve maneviyesini” zedelediği varsayımına yaslandığını gösterirken; yaptırım repertuarı da güvenlik önceliğinin şiddetini ölçmeye elverişli ipuçları sunabilmektedir.¹¹ Bu noktada merkezî hukukî çerçeve sabitken, bölgesel mahkemelerin pratikleri, yerel bağlamın dayattığı farklı güvenlik ihtiyaçlarını üretmiş ya da yeniden üretmiş olabilir mi sorusu sorulabilir.

Mahkemelerin coğrafi ve siyasi konumlarına bakıldığında, farklı örüntüler belirginleşmektedir. Şark İstiklâl Mahkemesi, Takrir-i Sükûn rejimi içinde geniş yetkilerle çalıştırılmış ve siyasal alanın daraltılmasıyla iç içe bir güvenlik gündemine bağlanmıştır.¹² İstanbul İstiklâl Mahkemesi’nde ise basın-yayın ve hilafet tartışmalarının yargısal alana taşınması, merkezî siyasal dönüşümün meşrulaştırılmasıyla ilişkili bir takip portföyü doğurmuştur.¹³ Amasya ve Elcezire gibi mahkemelerde ise bölgesel güvenlik tehditlerinin mahkeme gündemini daha doğrudan belirlediği görülmüştür.¹⁴ Bu bağlamda Amasya İstiklâl Mahkemesi’nin ortaya çıkışı, Karadeniz hinterlandında devam eden asayiş sorunları ve silahlı Rum çeteleriyle ilişkilendirilmiş; mahkemenin görece kısa süreli çalışması dahi bu bölgesel önceliğin yoğunluğunu göstermiştir.¹⁵ Elcezire İstiklâl Mahkemesi’nin kuruluş sürecinde ise merkezî Diyarbakir olmak üzere geniş bir mıntıkada, “sırf asker firarileri ile alakalı” bir görev tanımı yapılmış; bu ifade, mahkemenin takibat portföyünün daha en baştan daraltılarak belirli bir güvenlik hedefi etrafında şekillendiğini düşündürmüştür.¹⁶ Dolayısıyla iki mahkeme, aynı olağanüstü hukuk mantığı içinde, farklı yerel güvenlik önceliklerine göre şekillenen iki ayrı uygulama alanı olarak ele alınabilir. Nitekim Şark ve İstanbul örneklerinde siyasetin yargısallaşması ile Amasya-Elcezire örneklerinde güvenlik önceliklerinin doğrudan belirleyiciliği arasındaki ayrım, akademik çalışmaların mahkemeleri hangi tarihsel işlev setleri içinde değerlendirdiğini tartışmayı zorunlu kılmaktadır.

İstiklâl Mahkemeleri üzerine yapılan çalışmalar ve bu mahkemelerin tarihsel işlevleri incelendiğinde, kurumların Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in inşası süreçlerindeki rollerine ilişkin belirgin eğilim ve sınıflandırılabilir kümeler ortaya çıkmaktadır. Bazı çalışmalarda, İstiklâl Mahkemelerinin Millî Mücadele yıllarında (1920-1923) öncelikle ordu disiplinini zedeleyen firarları önlemek, cephenin insan kaynağını güçlendirmek ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan iç isyanları (Konya, Pontus vb.) bastırarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) merkezî otoritesini tesis etmek amacıyla askerî ve idarî bir zorunluluk olarak kurulduğu belirtilmiştir.¹⁷ Öte yandan Cumhuriyet’in ilanından sonra (1923-1927) faaliyette bulunan mahkemelerin, daha çok yeni rejimin temellerini sarsabilecek siyasal muhalefeti (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İttihatçıların tasfiyesi) etkisizleştirmek, muhalif basını (Gazeteciler Davası) denetim altına almak ve Şapka Kanunu gibi laik reformların toplumsal düzeyde yerleşmesini

⁸ TBMM KAHB, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. 1, s. XII, 55.

⁹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, C. 3, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara 2015, s. 3-4.

¹⁰ Aslan – Dündar, *agm*, s. 27-31.

¹¹ Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Yargılama Usulü”, s. 23-30.

¹² Unat, *agm*, s. 215-225.

¹³ Ayşe Bedir, “Amerikalı Diplomatların Gözünden İstiklâl Mahkemelerinde Gazeteci Davaları: İstanbul ve Şark İstiklâl Mahkemeleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 2, Afyon 2022, s. 743-746; Fahrettin Gün, *İstiklâl Mahkemeleri’nde Gazetecilerin Davaları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2020; Aslan – Dündar, *agm*, s. 27-34.

¹⁴ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, TBMM Basımevi, Ankara 2023, s. V; Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, C. 3, 3. İçtima Senesi, C. 26, İçtima 177, Celse 2-3, 20 Kânunusâni 1339 (20 Ocak 1923), s. 1200-1209.

¹⁵ Sinan Miser, “Ortaya Çıkışından Bastırılmasına Kadar Pontus Ayaklanması”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2019, s. 81-96.

¹⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 13-16.

¹⁷ Osman Akandere, “3 Numaralı Konya İstiklâl Mahkemesi’nin Konya İsyanı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Sunduğu Raporu”, *Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 2, Erzurum 2004, s. 59-96; Kemal Çelik, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Ankara 2007, s. 569-613; Salhadin Gök, “Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin TBMM’deki Yansımaları”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 49-86; Girayalp Karakuş, “Elcezire İstiklâl Mahkemelerine Yansıyan Rüşvet Olayları”, *Hakkari Review*, C. 8, S. 1, Hakkari 2024, s. 1-15; Miser, *agm*, s. 81-96; Osman Sezer – Kazım Özçelik, “Samsun İstiklâl Mahkemesinde Yaşanan Hukuk Dışı Bazı Uygulamalara Karşı Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Tutumu”, *İstranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2023, s. 37-63; Mesut Yavaş, “Hacim Muhittin Çarıkli Bey ve Elcezire İstiklâl Mahkemesi”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 123-169.

sağlamak üzere ideolojik ve siyasî bir araç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁸ Ayrıca mahkemelerin yapısına ve usul hukukuna odaklanan bazı araştırmalarda; üyelerinin doğrudan milletvekilleri arasından seçilmesi nedeniyle kuvvetler birliği ilkesinin bir yansıması olduğu, evrensel “tabii hâkim” ilkesinin ihlal edildiği ve kararların temyize kapalı olmasının olağanüstü bir yargılama rejimini kurumsallaştırdığı vurgulanmıştır.¹⁹

Yapılan çalışmalar İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu, yetkileri ve siyasal bağlamı hakkında önemli ipuçları sunsa da alanyazında iki sınırlık öne çıkmaktadır. İlk olarak, birçok çalışma mahkemeleri ya “rejim kurucu baskı aygıtı” ya da “zorunlu savaş hukuku” ikiliğine sıkıştırma eğilimindedir; bu yaklaşım, mahkeme pratiklerinin bölgesel çeşitliliğini ikincilleştirebilmektedir. İkinci olarak, mahkeme karşılaştırmaları çoğu kez niyet beyanı düzeyinde kalmakta; karar defterlerinden türetilebilecek ölçülebilir göstergeler (takibat portföyü, ceza şiddeti, gerekçelendirme dili) üzerinden sistematik bir karşılaştırmaların yapılmadığı görülmektedir. Bu sınırlıkların aşılmaması durumunda, İstiklâl Mahkemeleri, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin olağanüstü adalet düzenekleri içinde tek bir merkezî amaç anlatısına indirgenmiş biçimde okunmaya devam edebilecek; böylece mahkemelerin farklı bölgelerde ürettiği güvenlik öncelikleri ile uygulama mantıkları görünmez kalabilecektir. Buna karşılık karar defteri temelli karşılaştırmaların yapılması hâlinde, aynı hukukî çerçeve altında hangi suç kümelerinin öne çıkarıldığı, yaptırım şiddetinin nasıl dağıtıldığı ve hangi meşrulaştırma dilinin kurulduğu daha izlenebilir hâle getirilecek; bu sayede mahkemelerin rejim inşasında üstlendiği işlevler, yerel bağlamla ilişkisi içinde daha somut ve sınanabilir biçimde tartışılabilir. Dolayısıyla bu çalışma, İstiklâl Mahkemeleri’nin merkezî hukukî çerçevesi sabitken, bölgesel mahkemelerin (Elcezire ve Amasya örnekleri) takibat portföyü, cezalandırma şiddeti ve gerekçelendirme dili üzerinden hangi yerel güvenlik önceliklerini ürettiği/yeniden ürettiğini karşılaştırmalı olarak analiz eder. Karşılaştırma, aynı olağanüstü yargı repertuarının farklı güvenlik bağlamlarında nasıl işlediğini gösterebilecek iki örnek üzerinden yapılmıştır. Burada “amaç”, mahkeme pratiklerinin ürettiği metinsel ve sayısal göstergeler üzerinden tartışılmıştır. Bu doğrultuda çalışma şu sorular etrafında yapılandırılmıştır: (i) Elcezire ve Amasya mahkemelerinin kuruluş gerekçesi ve yetki sınırları nedir; bu sınırlar hangi suç kümelerini “doğal olarak” gündeme taşır? (ii) Karar defterlerinde baskın suç kategorileri ve hedeflenen davranış repertuarı nedir? (iii) Suç türü sabitken ceza türü/şiddeti mahkemeler arasında farklılaşır mı? (iv) Kararlarda hangi meşrulaştırma dili kurulur ve bu dil bölgesel olarak değişir mi? (v) Bu desenler, mahkemenin faaliyet gösterdiği bölgenin sosyo-politik/coğrafi bağlamıyla nasıl ilişkilendirilebilir? Bu soruların cevapları bağlamında Erken Cumhuriyet tarihinde olağanüstü yargının tek bir merkezî mantıkla değil, yerel güvenlik öncelikleriyle etkileşim içinde işleme durumu kanıta dayalı biçimde tartışmaya açılacaktır.

1. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın analitik yaklaşımı, kaynaklar ile kaynakların tasnifi ve çözümlenmesi ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

1.1. Araştırmanın Analitik Yaklaşımı

Bu çalışma, İstiklâl Mahkemeleri rejiminin ortak hukukî çerçevesi içinde Amasya ve Elcezire mahkemelerinin karar pratiklerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmanın amacı, iki

¹⁸ Aslan – Dündar, *agm*, s. 27-44; Bedir, *agm*, s. 743-761; Hilmi Bengi, “İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 345-407; Yurdal Demirel, “Şark İstiklâl Mahkemesinde Görülen Bir Dava: Gazeteciler Davası”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 299-343; Sadık Erdaş, “Muhalefeti Yıldırma Aracı Olarak İstiklâl Mahkemeleri: Lütfi Fikri Bey’in Yargılanması Örneği”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 171-195; Aytekin Ersal, “Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebuzziya’yı Şark İstiklâl Mahkemesine Götüren Süreç”, *Belleten*, C. 83, S. 296, Ankara Nisan 2019, s. 335-366; Unat, *agm*, s. 215-225; Seval Yaman, “Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye’de Cumhuriyet Devrimleri: Şapka Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 19, S. 65, Ankara 2023, s. 323-342; Ahmet Yeşil, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kapatılmasında Sondan Bir Önceki Gelişme: TPCF Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey’in Şark İstiklâl Mahkemesinde Yargılanması”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 20, Adıyaman 2015, s. 712-744.

¹⁹ Mukaddes Arslan, “İstiklâl Mahkemeleri Belgelerinin Kamuoyuna Açılma Sürecinde TBMM Arşivi”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 87-108; Rahmi Çiçek, “Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölgede Güvenlik ve Asayişin Sağlanmasındaki Rolü”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 209-251; İbrahim Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, Konya 2015, s. 178-200; Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Yargılama Usulü”, s. 21-48; Ayşegül Yıldızdoğan, “Cumhuriyetin İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklâl Mahkemeleri ile Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı ile Karşılaştırılması”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 13-47.

mahkemenin hangi güvenlik öncelikleriyle hareket ettiği, hangi suç kümelerini öne çıkardığı, hangi yaptırım biçimlerini benimsediği ve kararlarını hangi gerekçelerle meşrulaştırdığını karar defterleri üzerinden ortaya koymaktır.²⁰

Karşılaştırma, aynı hukukî rejim içinde; fakat farklı güvenlik bağlamlarında işleyen iki mahkeme üzerinden yapılmıştır. Bu tercih, mahkemelerin salt kuruluş gerekçelerini değil, karar pratiklerini de birlikte değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Analizin temel birimi “karar kaydı”dır. Çünkü her iki mahkemede de suç, ceza ve gerekçe en açık biçimde bu kayıtlar üzerinden izlenebilmektedir. Karar defterlerinde yer alan formül ile kısaltmaların anlaşılması için diplomatik okuma kullanılmıştır.²¹

1.2. Kaynaklar

Araştırmanın kaynakları, TBMM tarafından yayımlanan üç temel ciltten oluşmaktadır. Elcezire İstiklâl Mahkemesi için 16 Mart–13 Mayıs 1923 tarihleri arasındaki 90 karar özetini içeren karar defteri ile aynı ciltte yer alan zabıtlar kullanılmıştır.²² Amasya İstiklâl Mahkemesi için ise bir yandan mahkemenin kuruluş bağlamını veren takdim metinlerinden, öte yandan 520 ve 521 esas numaralı karar defterlerinden yararlanılmıştır.²³ Takdim metninde kuruluş tarihi 27 Temmuz 1922 olarak verilmekle birlikte, bu çalışmada inceleme penceresi karar defterlerinin kapsadığı zaman aralığı esas alınarak belirlenmiştir. Bu nedenle Amasya mahkemesine ilişkin çözümleme, 12 Kasım 1920-9 Ocak 1922 dönemini kapsayan defterler üzerinden yürütülmüştür.²⁴ Ayrıca 521 esas numaralı karar defterinin orijinal metni ile çevirisi de değerlendirmeye dahil edilmiştir.²⁵ Kaynakların niteliği, özellikle Elcezire örneğinde karar özetlerinin ayrıntı düzeyiyle sınırlıdır. Bu sebeple gerekçe dili ve nicel dağılımlar, kaynakların sunduğu ayrıntı ölçüsünde izlenebilmiştir. Bu çalışma iki mahkeme örneği üzerinden yürütüldüğü için genel bir genelleme iddiası taşımamakta; daha çok benzer tarihsel bağlamlara uygulanabilecek karşılaştırmalı örüntüler önermektedir.

1.3. Kaynakların Tasnifi ve Çözümlemesi

Bu çalışmada kaynaklar, öncelikle işlevlerine göre tasnif edilmiştir. Mahkemelerin kuruluş gerekçesi ve yetki çerçevesini gösteren takdim ve kuruluş metinleri birinci grubu; mahkeme pratiğini doğrudan yansıtan karar defterleri, karar özetleri ile zabıtlar ise ikinci grubu oluşturmuştur. Böylece kaynaklar, önce mahkemelerin hangi hukukî ve bölgesel çerçevede kurulduğunu, ardından bu çerçevenin karar pratiğinde nasıl işlediğini gösterecek şekilde iki ana düzeyde değerlendirilmiştir. Bu tasnif, Amasya ile Elcezire mahkemelerini hem kuruluş bağlamları hem de karar örüntüleri bakımından karşılaştırmayı kolaylaştırmıştır.²⁶ Çözümleme ise mahkemelerin kuruluş gerekçesi, yetki sınırları, suç portföyü, yaptırım biçimleri ve gerekçelendirme dili üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk aşamada kuruluş metinleri, takdim yazıları, kanun atıfları ve karar metinlerinde yer alan aidiyet/yetkisizlik ifadeleri birlikte okunmuştur.²⁷ Böylece mahkemelerin yetki alanlarının konu, mekân ve zaman bakımından nasıl kurulduğu; hangi suç kümelerinin bu çerçevede doğal olarak öne çıktığı gösterilmeye çalışılmıştır.

İncelemede özellikle “sırf... müteallik”, “mahkememize ait bulunmadığından” ve “rü’yet edilemez” gibi kalıplar önem taşımıştır. Bu tür ifadeler, mahkemenin sadece hukukî sınırlarını değil, fiilen hangi dosyaları kabul edip hangilerini dışarıda bıraktığını da göstermektedir.²⁸ Bu nedenle kuruluş metinleri ile karar defterleri birlikte değerlendirilmiş; mahkemelerin doğal gündemini oluşturan suç kümeleri bu yolla belirlenmiştir.

²⁰ Glenn A. Bowen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, C. 9, S. 2, 2009, s. 27-40.

²¹ Luciana Duranti, “Diplomatics: New Uses for an Old Science, Part I”, *Archivaria*, C. 28, 1989, s. 7-27.

²² TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 3.

²³ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. V–VI.

²⁴ Amasya örneğinde takdim metninde verilen kuruluş tarihi ile karar defterlerinin kapsadığı zaman aralığı örtüşmediği için bu çalışmada kurumsal kuruluş tarihi değil, çözümlemenin dayandığı karar defterlerinin tarih aralığı esas alınmıştır. Böylece inceleme, doğrudan kaynakta mevcut karar evreni üzerinden yürütülmüş; kurumsal kronoloji ile analitik zaman penceresi bilinçli olarak ayrıştırılmıştır.

²⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defterinin Orijinal Metni ve Çevirisi*, C. 12/2, TBMM Basımevi, Ankara 2023, s. 3.

²⁶ Bu aşamada kaynaklar, kuruluş ve takdim metinleri, kanun atıfları, karar defteri satırları ve karar suretlerinde geçen aidiyet/yetkisizlik kalıpları olarak tasnif edilmiştir. Yetki alanı da konu, mekân ve zaman olmak üzere üç eksenle ele alınmıştır. Böylece mahkemenin normatif sınırı ile fiilî dosya akışı arasındaki ilişki birlikte izlenebilmiştir.

²⁷ Bowen, *agm*, s. 27-40; Martha C. Howell – Walter Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*, Cornell University Press, Ithaca, NY 2001.

²⁸ Duranti, *agm*, s. 7-27; Johnny Saldaña, *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, 4. bs., Sage, London 2021; Virginia Braun – Victoria Clarke, “Using Thematic Analysis in Psychology”, *Qualitative Research in Psychology*, C. 3, S. 2, 2006, s. 77-101.

İkinci aşamada karar defterleri suç ve ceza bakımından karşılaştırılmıştır.²⁹ Bunun için kayıtlar önce suç etiketlerine göre okunmuş; ardından bu etiketler daha geniş davranış kümeleri altında bir araya getirilmiştir.³⁰ Böylece firar, firara yardım, asayiş ve silah kullanımı, mali ihlaller ve örgütsel-siyasal dosyalar gibi kümeler görünür hâle getirilmiştir. Aynı kayıtlarda yer alan hüküm cümleleri de ceza türü ve cezanın ağırlığı bakımından değerlendirilmiştir.³¹ Bu aşamada asıl amaç, aynı suç türü karşısında iki mahkemenin benzer mi yoksa farklı mı davrandığını göstermektir.³² Bu nedenle özellikle firar ve bakaya çekirdeği esas alınmış; bunun çevresinde yer alan teshil, sebebiyet, himaye ve ihfa gibi fiiller de ayrıca dikkate alınmıştır.³³ Kararlardaki cezalar beraat, hapis, pranga veya kale-bend, kürek ve idam gibi ana kategoriler altında toplanmış; değnek cezası da ayrıca izlenmiştir.³⁴

Nicel karşılaştırma da bu çerçevede yürütülmüştür. Mahkemeler arasındaki ceza dağılımı ile ceza yoğunluğu, farklı istatistiksel araçlarla sınanmıştır.³⁵ Bu nicel kısım, tek başına açıklayıcı bir eksen olarak değil, karar defterlerinden çıkarılan tarihsel örüntüleri destekleyici bir kontrol hattı olarak kullanılmıştır.³⁶

Üçüncü aşamada ise kararların hangi meşruiyet diliyle yapılandırıldığı incelenmiştir.³⁷ Bunun için karar metinlerinin gerekçe bölümleri ayrı olarak okunmuş; askerî disiplin, asayiş, devlet gelirleri, devlet kapasitesi ve Millî Mücadele meşruiyeti gibi başlıklar altında değerlendirilmiştir.³⁸ Kararlarda geçen “asayiş ve inzibati ihlal”, “kuvâ-yı maddiye ve maneviyeyi rahnedar” ve “hazine-i millet ve devleti ızrar” gibi ifadeler bu çerçevede birlikte ele alınmıştır.³⁹

Son aşamada suç portföyü, yaptırım biçimi ve gerekçe dili bir arada değerlendirilmiş; bu üç alanın mahkemelerin faaliyet gösterdiği bölgesel bağlamla nasıl ilişkilendirilebileceği tartışılmıştır. Burada amaç mahkemelere doğrudan niyet atfetmek değil, karar kayıtlarında tekrar eden örüntülerden hareketle hangi güvenlik önceliklerinin öne çıktığını göstermektir. Böylece Amasya ve Elcezire örnekleri üzerinden, aynı olağanüstü hukuk rejiminin farklı yerel bağlamlarda farklı uygulama mantıkları üretebildiği ortaya konulmuştur.⁴⁰

²⁹ Suç ve ceza çözümlemesinde iki kademeli bir tasnif yapılmıştır. İlk kademede kayıt dilinde geçen kısa suç etiketleri belirlenmiş; ikinci kademede bu etiketler daha geniş davranış kümeleri altında toplanmıştır. Aynı şekilde hüküm cümleleri de ceza türü ve ceza yoğunluğu bakımından ayrıştırılmıştır. Böylece hem baskın suç portföyü hem de yaptırım mantığı aynı kayıt zemini üzerinde karşılaştırılabilir hâle getirilmiştir.

³⁰ Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, 2. bs., Sage, Thousand Oaks, CA 2004; Saldaña, *age*, s. 148-151.

³¹ Saldaña, *age*, s. 308-313.

³² “Suç sabit” karşılaştırmasında iki ayrı tanım kullanılmıştır: dar tanımda yalnız firar/bakaya çekirdeği, geniş tanımda ise firar rejiminin çevresindeki teshil, sebebiyet, himaye ve ihfa gibi fiiller birlikte değerlendirilmiştir. Ceza kategorileri beraat/bila-ceza, tevkif-hapis, pranga/kale-bend, kürek ve idam olarak tasnif edilmiş; değnek unsuru ayrıca işaretlenmiştir. “İdama bedel” gibi çevrim formüllerinde ise metindeki sembolik ifade değil, fiilen verilen ceza esas alınmıştır.

³³ Alan Agresti, *Categorical Data Analysis*, 3. bs., Wiley, Hoboken, NJ 2013, s. 37-75.

³⁴ Agresti, *age*, s. 2-86.

³⁵ Cyrus R. Mehta – Nitin R. Patel, “A Network Algorithm for Performing Fisher’s Exact Test in $r \times c$ Contingency Tables”, *Journal of the American Statistical Association*, C. 78, S. 382, 1983, s. 427-434; Harald Cramér, *Mathematical Methods of Statistics*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1946; Henry B. Mann – Donald R. Whitney, “On a Test of Whether One of Two Random Variables Is Stochastically Larger than the Other”, *The Annals of Mathematical Statistics*, C. 18, S. 1, 1947, s. 50-60; Norman Cliff, “Dominance Statistics: Ordinal Analyses to Answer Ordinal Questions”, *Psychological Bulletin*, C. 114, S. 3, 1993, s. 494-509; Ronald A. Fisher, *Statistical Methods for Research Workers*, Oliver & Boyd, Edinburgh 1934.

³⁶ Nicel karşılaştırmada mahkeme ve ceza kategorileri arasındaki dağılım farkı ki-kare bağımsızlık testiyle sınanmış, etki büyüklüğü Cramer’s V ile gösterilmiştir. Düşük hücre frekansları nedeniyle Monte Carlo yaklaşımına da başvurulmuştur. Ceza yoğunluğu sıralı bir ölçek olarak ele alındığından Mann-Whitney U testi ve Cliff’s delta kullanılmış; değnek cezasının ayırt edici niteliği için de Fisher kesin testi ve odds ratio değerlendirilmiştir.

³⁷ Gerekçe dilinin çözümlemesinde yönlendirilmiş ve tümevarımsal içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Başlangıçta askerî disiplin, asayiş, devlet gelirleri, devlet kapasitesi ve Millî Mücadele meşruiyeti gibi üst başlıklar esas alınmış; ardından metinlerin kendi dilinden türeyen tekrar eden ifadeler alt kodlar olarak işlenmiştir. Böylece hem ortak tarihsel örüntüler (temalar) hem de mahkemelere özgü söylem farklılıkları görünür kılınmıştır.

³⁸ Duranti, *agm*, s. 7-27; Philipp Mayring, “Qualitative Content Analysis: Theoretical Background and Procedures”, *Approaches to Qualitative Research in Mathematics Education*, ed. Angelika Bikner-Ahsbals – Christine Knipping – Norma Presmeg, Advances in Mathematics Education, Springer, Dordrecht 2015, s. 365-380.

³⁹ Mayring, *agm*, s. 365-380.

⁴⁰ Son aşamada portföy, yaptırım ve gerekçe eksenlerinden elde edilen sonuçlar bir arada değerlendirilmiş; bunların bölgesel bağlamla ilişkisi örüntü eşleştirme mantığıyla okunmuştur. Burada amaç teleolojik bir “yerel amaç” atfetmek değil, kaynaklarda tekrar eden kurumsal pratiklerden hareketle hangi güvenlik önceliklerinin ağır bastığını göstermektir. Bu nedenle sonuçlar, niyet değil, gözlenebilir karar örüntüleri üzerinden ortaya konulmuştur.

2. Bulgular

2.1. Mandat ve Yetki Asimetrisi

Tablo 1: Elcezire–Amasya Karşılaştırmalı Mandat–Yetki Matrisi: Kuruluş Gerekçesi, Yetki Sınırları ve “Doğal” Suç Kümelerinin Eşleştirilmesi

Karşılaştırma boyutu	Elcezire İstiklâl Mahkemesi	Amasya İstiklâl Mahkemesi
Kuruluş gerekçesi / mandatın telosu	“...sırf askerî firarileri muamelatına müteallik...” ⁴¹	“...Rum çetelerinin faaliyetlerine yeniden başlaması ve bölgede asayişin bozulması üzerine... 27 Temmuz 1922 tarihinde kurulan Amasya...” ⁴²
Mekânsal yetki (faaliyet dairesi)	“...merkezi Diyarbakır’da bulunmak ve sahası Elcezire Cephesi mıntıkası olmak...” ⁴³ ; ayrıca “...Diyarbakır, Bitlis, Elaziz... Malatya, Urfa, Mardin...” ⁴⁴	“...Samsun, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerinden oluşan bölgede...” ⁴⁵
Yetki sınırı / filtre (zaman + “aidiyet/selahiyet”)	“...tarih-i neşrinden mukaddem... rü’yet edilemeyeceğinden...” ⁴⁶ ; “...mahkememize ait bulunmadığından... iadesine...” ⁴⁷	“...mahkemenin selahiyeti haricinde... Kastamonu İstiklâl Mahkemesine tevdi’ine...” ⁴⁸
Bu tasarının “doğal” gündeme taşıdığı suç kümeleri (portföy sinyali)	Mandatın kendisi firar-eksenini kurar (“...askerî firarileri...” ⁴⁹); portföyde firar ekosistemi karar dilinde görünür: “...askerî firarisini bilerek hizmetinde kullanması...” ⁵⁰	Defter/karar sureti örnekleri, iç emniyet–asayiş ve kaçaklık/firar birleşimini görünür kılar: “Eşkiyaya refakat... silah...” ⁵¹ ; “Müsellahan firar... müsademe...” ⁵² ; ayrıca kamu malı/iktisadî ihlal: “Eşya-yı miriyeden... nal satmak...” ⁵³ ; siyasî-örgütsel dosya: “...‘Pontus’ namı altında... cumhuriyet tesisi maksadıyla...” ⁵⁴

Tablo 1 incelendiğinde Elcezire vakasında kuruluş metninde mandatın “sırf askerî firar” eksenine daraltıldığı ve faaliyet dairesinin cephe mıntıkası + liste ile kurulduğu; ayrıca karar dilinde zaman eşiği ve “aidiyet” iadesi formülleriyle dosya kabulünün fiilen filtrelendiği görülmektedir. Bu kurumsal tasarım, Elcezire’de “doğal” portföyün firar ve firara ilişkin iştirak/ihfa/istihdam hattında kümelenmesini beklenir kılmaktadır. Buna karşılık Amasya vakasında kuruluş bağlamı asayiş bozulması/çete tehdidi ve bölgesel havza (şehir kümesi) üzerinden kurulmakta; defter ve karar suretleri ise “doğal” gündemin firar + iç emniyet/asayiş + kamu malı/iktisadî ihlal ve yer yer siyasî-örgütsel dosyalara açıldığını göstermektedir.

Elcezire İstiklâl Mahkemesi bakımından kuruluş gerekçesi ve yetki, açık biçimde daraltılmış bir mandat olarak kurgulanmıştır. Kuruluş tezkeresinde mahkemenin “merkezi Diyarbakır’da bulunmak ve sahası Elcezire Cephesi mıntıkası olmak” üzere tayin edildiği; konu mandatının ise “sırf askerî firarileri muamelatına müteallik” ibaresiyle askerî firar eksenine indirgendliği görülmüştür. Yetki sınırları, kanuna bütüncül bir atıfla değil, fıkra düzeyinde seçmeli tahsis ile belirlenmiştir: İstiklâl Mahkemeleri Kanunu’nun 3. maddesinin (a) fıkrasının tamamı, (d) ve (k) fıkralarının ise kısmen uygulanacağı açıkça yazılmıştır.⁵⁵ Buna ek olarak Elcezire’de zaman bakımından bir eşik işletilmiş; kanunun neşrinden önce vuku bulan fiillerin “rü’yet edilemeyeceğinden” bahisle kapsam dışına çıkarıldığı; karar dilinde “tarih-i neşrinden mukaddem vuku’ bulmuş cerâim... rü’yet edilemeyeceğinden” formülünün kullanıldığı tespit edilmiştir.⁵⁶ Operasyonel düzeyde ise yetki dışı evrakın “aidiyet” gerekçesiyle iade edildiği; “mahkememize ait bulunmadığından... iadesine” kalıbının dosya akışı içinde sınır bekçiliği işlevi gördüğü görülmüştür.⁵⁷ Bu kurulum biçimi, Elcezire’de ‘doğal’ suç portföyünün firar ekosistemi etrafında kümelenmesini daha olası kılmaktadır: beyanname metninde “askerî firarileri hakkında... a” ilanının bulunması firar dosyalarının

⁴¹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 270.

⁴² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. V–VI.

⁴³ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 13–16.

⁴⁴ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 270–271.

⁴⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. V–VI.

⁴⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 14.

⁴⁷ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 14.

⁴⁸ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 438.

⁴⁹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 270.

⁵⁰ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 92.

⁵¹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 13.

⁵² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 19.

⁵³ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 15.

⁵⁴ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 667–668.

⁵⁵ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 4.

⁵⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 14.

⁵⁷ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 14.

merkezleştirilmesine işaret ederken;⁵⁸ karar gerekçelerinde “asker firarisini bilerek... hizmetinde kullanması” gibi ifadeler, firara yardım/ihfa/istihdam gibi iştirak biçimlerinin de aynı çekirdeğe eklendiğini göstermektedir.⁵⁹ Dolayısıyla Elcezire’de “doğal suç kümeleri” (i) firar ve firara yardım-kolaylaştırma; (ii) yetki tahsisinin elverdiği ölçüde asker ailelerine taarruz/tecavüz; (iii) belge evreninde görüldüğü ölçüde askerî ihtilas ve buna iştirak/vesayet olarak belirlenmiştir.

Amasya İstiklâl Mahkemesi bakımından ise kuruluş gerekçesi ve yetki çerçevesi, Elcezire’ye kıyasla iç emniyet ve kaçaklık bileşimi ile daha geniş bir güvenlik repertuarına açılmaktadır. İncelenen TBMM neşrinde Amasya’nın kuruluş gerekçesi, müstakil bir “kurucu tezkere” metni yerine editoryal takdim anlatısı içinde özetlenmiş; Samsun mahkemesinin kaldırılmasını izleyen dönemde “Rum çetelerinin faaliyetlerine yeniden başlaması ve bölgede asayişin bozulması” üzerine Amasya’nın kurulduğu kaydedilmiştir.⁶⁰ Aynı anlatıda Samsun döneminin “asker kaçakları ve iç emniyet ihlâliyle ilgili davalara” baktığı vurgulandığından, Amasya mandatinın kaçaklık temasını korumakla birlikte bunu asayiş/iç emniyet başlığıyla bütünleştirdiği anlaşılmaktadır. Mekânsal havza, “Samsun, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat ve Sivas” şehirlerinden oluşan bir bölge kümesi olarak tarif edilmiştir.⁶¹ Yetki sınırının pratikte de işletildiği, karar dilinde “takibat ve muhakeme icrası vazife ve selahiyetimizden hariç” denilerek dosyanın yetkili mahkemeye tevdi ve irsal edilmesi suretiyle gösterilmiştir.⁶² Amasya’da “doğal suç kümeleri”ni görünür kılan temel sinyal, karar defteri satırlarında suç tipolojisinin açık başlıklar hâlinde kaydedilmesidir: “Eşkıyaya refakat ve hanesinde silah bulunmak” kaydı iç emniyet-silah hattını;⁶³ “Müsellahan firar ve jandarmalarla müsademe” kaydı firarın asayiş bağlamında silahlı temasa eklenmesini;⁶⁴ “Eşya-yı miriyeden nal satmak” kaydı ise kamu malı/iktisadî ihlal alt kümesini göstermektedir.⁶⁵ Ayrıca karar suretlerinde “Pontus” başlığı altında örgütsel-siyasal hedefin ayrıntılı biçimde kurulduğu görülmüş; bu da Amasya portföyünde siyasî-örgütsel dosyaların “doğal” biçimde yer alabildiğini göstermiştir.⁶⁶ Bu nedenle Amasya’da “doğal suç kümeleri” (i) asker kaçaklığı/firar (çoğu kez silahlı temasa birlikte); (ii) iç emniyet/asayiş (eşkıyalık/çete bağlantısı, silah, müsademe); (iii) siyasî-örgütsel dosyalar (Pontus vb.); (iv) kamu malı/işe-ekonomi ihlalleri (mirî eşya vb.) olarak belirlenmiştir.

Karşılaştırmalı olarak, Elcezire vakasında kuruluş tezkere dili (“sırf askerî firar”), cephe mıntıkası üzerinden kurulan mekânsal tasarım, fıkra-temelli yetki tahsisi, zaman eşiği ve aidiyet/iade kalıpları birlikte çalışarak portföyü yapısal olarak dar ve firar eksenli üretmektedir. Amasya vakasında ise asayiş bozulması/çete faaliyeti gerekçesi, şehir kümesiyle tarif edilen havza ve defter/karar suretlerinin işaret ettiği heterojen dosya içeriği, firarın ötesinde iç emniyet ve siyasî-örgütsel dosyaların portföyde “doğal” biçimde görünmesine elverişli bir mandat ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak, Alt Soru 1 düzeyinde saptanan fark, mahkemelerin “genel rejim” içinde aynı kanunî çerçeveyi paylaşmalarına rağmen, kuruluş gerekçesi ve yetki sınırlarının (tehdit tanımı + mekân kurgusu + seçicilik) dosya akışını farklılaştırması nedeniyle “doğal suç kümeleri”nin Elcezire’de firar ekosistemine, Amasya’da ise iç emniyet-kaçaklık bileşimine doğru genişlemesi şeklinde görünmektedir.

2.2. Takibat Portföyü: Baskın Suç Kategorileri ve Hedeflenen Davranış Repertuarı

Tablo 2: Elcezire–Amasya Karşılaştırmalı Takibat Portföyü Matrisi: Baskın Suç Kategorileri ve Hedeflenen Davranış Repertuarı

Takibat kümesi (baskın kategori)	Elcezire İstiklâl Mahkemesi karar defteri	Amasya İstiklâl Mahkemesi karar defterleri
1) Firar/kaçak çekirdeği	Karar defteri konu listesi “firar”, “firara sebebiyet vermek”, “firarı teshil” gibi başlıklarla firarı çekirdek suç alanı olarak kodlar. ⁶⁷	521 defter satırlarında firar, disiplin ve cebir repertuarıyla birlikte görünür: “müsellahan firar... jandarmalarla müsademe”. Ayrıca aynı defterde firara ilişkin standart yaptırım paketleri (değnek/pranga/kelepçe) formüle edilir. ⁶⁸

⁵⁸ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 10.

⁵⁹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 92.

⁶⁰ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. VI.

⁶¹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. VI.

⁶² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 667-668.

⁶³ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 13.

⁶⁴ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 19.

⁶⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 15.

⁶⁶ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 300.

⁶⁷ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 8.

⁶⁸ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 13-19.

Takibat kümesi (baskın kategori)	Elcezire İstiklâl Mahkemesi karar defteri	Amasya İstiklâl Mahkemesi karar defterleri
2) Fırar ekosistemi (himaye/ihfa/istihdam/teshil)	Fırarın çevre suçları, “asker firarisini bilerek hizmetinde kullanması” gibi iştirak/istihdam pratikleriyle karar diline girer. ⁶⁹	521 defterde fırarın çevre suçları açık etiketlenir: “Fırarileri himaye”, “sekiz kişinin firarına sebebiyet” vb. ⁷⁰
3) Asayiş-silah-şiddet repertuarı	Elcezire’de aynı çekirdeğe bitişik biçimde “fırar ve teşhir-i silah” şeklinde silah/şiddet hattı, fırar dosyalarının uzantısı olarak kaydedilir. ⁷¹	Amasya 521’de asayiş hattı müstakil ve tekrarlı görünür: “Eşkiyaya refakat ve hanesinde silah bulunmak”. ⁷²
4) Memurî suiistimal-irtikâp/rüşvet-kamu menfaati ihlali	Elcezire karar defteri konu listesinde “vazife-i memuriyetini suiistimal” ve “rüşvet” başlıkları fırar rejimini gevşeten idari sapma alanlarını ayrıca kodlar. ⁷³ Karar dilinde bu, “rüşvet mukabilinde... firarı ve bakaya... derdest etmeyerek” tarzı formülleştirmeyle görünür. ⁷⁴	Amasya’da aynı küme hem 521’de (“Su-i istimal”, “irtşa”, “kuyud-ı resmîyeyi tahrif”) hem 520/mahkeme bağlamında gümrük-varidat hattıyla görünür. ⁷⁵ Gümrük dosyasında “gümrük varidatını şahsi menfaatlerini temin için... tenkis ve taklile çalışmaları...” ifadesi, mali kapasite ihlalini normatif dilde gerekçelendirir. ⁷⁶
5) Belge/ihbar rejimi ihlali (enformasyon altyapısı)	Elcezire’de “hilaf-ı hakikat ihbarat”, “hilaf-ı hakikat mazbata tanzimi”, “sahte vesika tanzimi” gibi başlıklar, fırar rejimini besleyen bilgi-belge üretimindeki sapmaları ayrıca hedefler. ⁷⁷	Amasya 521’de belge altyapısı “kuyud-ı resmîyeyi tahrif”, “himaye” gibi kısa etiketlerle dosyalanır; “tahrif” burada doğrudan idari kontrol kaybı olarak kodlanır. ⁷⁸
6) Siyasal/örgütsel ve söylem ve tehcir hattı (genişleyen portföy)	Elcezire karar defteri konu özetinde siyasal-örgütsel etiketler baskın küme olarak sayılmamış, portföy fırar + idari sapma + belge/ihbar ekseninde tutulmuştur.	Amasya’da siyasal-örgütsel dosya karar suretinde doğrudan kurulabilir: “‘Pontus’ namı altında... cumhuriyet tesisi maksadıyla...” anlatısı, hedef repertuarın örgütsel-siyasal boyutunu açar. ⁷⁹ 521’de “Tefevvühat-ı lisaniyede bulunmak ve tehcire tabi iken ihfa” kaydı, söylem + tehcir ihlali hattını görünür kılar. ⁸⁰
7) Sabotaj/harp malzemesi güvenliği	(Elcezire konu özetinde bu tür başlıklar ayrıca sayılmamıştır.)	521’de “Mühimmat-ı harbiye memlu vagonların infilakına sebebiyet” kaydı, takibat portföyünün lojistik-sabotaj boyutunu açıkça gösterir. ⁸¹

Tablo 2, karar defterlerinde suçun kısa “etiket” formülleri (cürmü/hülasa) üzerinden “takibat portföyü”nün nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Elcezire karar defteri, 16 Mart–13 Mayıs 1923 arasında 90 karar özeti içeren bir özetleme evreninde, portföyü fırar çekirdeği etrafında (fırar-teshil-sebebiyet) yoğunlaştırmakta; buna fırar ekosistemini besleyen (ihfa/himaye/istihdam) ve rejimi bozan (rüşvet, memurî suiistimal, sahte vesika/hilaf-ı hakikat) alt kümeleri eklemektedir. Buna karşılık Amasya karar defterlerinde fırar yine yüksek görünürlükte olmakla birlikte, portföy asayiş-silah-müşademe, mali kapasite (gümrük/varidat), siyasal-örgütsel dosya (Pontus) ve sabotaj/tehcir/söylem gibi hatlara doğru genişlemektedir.

Elcezire karar defterinde takibat portföyünün, özetleme tekniği içinde dahi, “suç adı”nın kısa ve tekrarlı etiketlerle (fırar/teshil/sebebiyet; hilaf-ı hakikat, sahte vesika, rüşvet) kurulduğu görülmektedir. Bu yapı içinde fırar, yalnızca bireysel bir “kaçma” fiili olarak değil; işgücü kullanımı, saklama, kolaylaştırma ve idari gevşeme gibi davranış repertuarlarını kendine bağlayan bir çekirdek olarak işlemektedir. Nitekim karar gerekçesinde “asker firarisini bilerek hizmetinde kullanması” gibi bir formül, fırarın istihdam/istifade boyutunu açıkça görünür kılmakta; fırarın “ekosistem” olarak ele alındığını göstermektedir. Aynı şekilde “rüşvet mukabilinde... firarı ve bakaya... derdest etmeyerek” türünden kayıt dili, fırar rejiminin yalnız “firarı” üzerinden değil, onu takip etmekle görevli memurî mekanizma üzerinden de denetlendiğini; yani hedef repertuarın memurî sadakat ve icra kapasitesini de kapsadığını göstermektedir. Bu bağlamda Elcezire portföyü, Tablo 2’deki kümeler itibarıyla (i) fırar, (ii) firarı teshil/sebebiyet, (iii) firara yardımın (ihfa/himaye/istihdam) biçimleri ve (iv) bu rejimi zayıflatan belge-ihbar ve rüşvet/suiistimal pratikleri etrafında yoğunlaşmış görünmektedir.

⁶⁹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 91.

⁷⁰ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 11-15.

⁷¹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 8.

⁷² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 11-15.

⁷³ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 8.

⁷⁴ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 65.

⁷⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 11-15.

⁷⁶ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

⁷⁷ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 8.

⁷⁸ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 11-15.

⁷⁹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 667-668.

⁸⁰ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 11-15.

⁸¹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 11-15.

Amasya karar defterlerinde ise portföyün, yalnız firar disiplinini değil, aynı zamanda iç emniyetin maddi unsurlarını (silah, eşkiya teması, müsademe) ve örgütsel-siyasal dosyaları da kapsayacak biçimde genişlediği tespit edilmektedir. 521 esas defterinde “Eşkiyaya refakat ve hanesinde silah bulunmak” kaydı, suçun asayiş ve silah birleşimiyle etiketlendiğini; “müsellahan firar... jandarmalarla müsademe” kaydı ise firarın sahada silahlı çatışma repertuarına eklemlendiğini göstermektedir. Yine aynı defterde söylem ve tehcir hattının “tefevvühat-ı lisaniyede bulunmak ve tehcire tabi iken ihfa” gibi çift bileşenli bir formülle kayda girmesi, hedeflenen davranış repertuarının normatif-siyasi boyutunu da ortaya koymaktadır. Amasya portföyünün ayırt edici bir başka bileşeni, mali kapasite/varidat ekseninin karar dilinde gerekçelendirilmesidir. “Gümrük varidatını şahsi menfaatlerini temin için... tenkis ve taklile çalışmaları” ifadesi, ihlalin yalnız “rüşvet” olarak değil, devletin “menabı”ne yönelen bir kapasite kaybı olarak kurulduğunu ve takibatın bu alana da yayıldığını göstermektedir. Nihayet karar suretinde “Pontus namı altında... cumhuriyet tesisi maksadıyla” tarzı anlatım, Amasya dosyalarında örgütsel hedefin bizzat karar metni içinde kurulabildiğini; dolayısıyla takibat portföyünün sadece adli değil, aynı zamanda siyasi-örgütsel tehdit tanımı üzerinden genişleyebildiğini teyit etmektedir.

Karşılaştırmalı olarak Tablo 2, Elcezire’de portföyün dar bir firar-disiplin çekirdeği etrafında “yardım + idari sapma + belge rejimi” alt kümeleriyle yoğunlaştığını; Amasya’da ise firarın korunmakla birlikte portföyün asayiş/silah/çatışma, mali kapasite (gümrük-varidat), örgütsel-siyasal ve sabotaj/tehcir/söylem hatlarına doğru belirgin biçimde genişlediğini göstermektedir.

2.3. Yaptırım Deseni: Suç Türü Sabitken Ceza Türü/Şiddetinin Mahkemeler Arasında Farklılaşma Durumu

Tablo 3: Elcezire–Amasya Karşılaştırmalı Yaptırım Deseni Matrisi: Suç Türü Sabitken Ceza Türü/Şiddeti

Suç türü sabit (karşılaştırma birimi)	Elcezire İstiklâl Mahkemesi (ceza türü/şiddeti + “paket” mantığı)	Amasya İstiklâl Mahkemesi (ceza türü/şiddeti + “paket” mantığı)
1) Basit firar/bakaya çekirdeği	Firar çekirdeğinde yaptırım, hapis/pranga-bend + değnek gibi kombine paketlerle kurulabilmektedir; örn. “beş ay pranga-bend + otuz değnek” türü karma ceza kurgusu görülür. ⁸²	Firar/bakaya çekirdeğinde yaptırım yüksek derecede formüleleştirilmiştir: “seksener değnek + tecdid-i kayd + (seferberlik hitamında) bir sene pranga-bend + kelepçe-bend sevk” standardı açık biçimde yazılır. ⁸³
2) Tekerrür/karar sonrası firar (rejim ihlali ağırlaştırması)	Tekerrür/ısrar mantığı, idam tehdidinin “tecil” edilerek disiplin ve sevk bileşeniyle bağlanmasına imkân verir: idam hükmü “tekrar firar” şartına bağlanıp elli değnek ve Garb Cephesi’ne sevk ile tamamlanır. ⁸⁴	Tekerrür (3–4 defa firar, karar sonrası firar, cepheden firar) aynı standard paketin içinde ayrıca adlandırılır ve yine “80 değnek + tecdid-i kayd + pranga-bend + sevk” şemasıyla bağlanır. ⁸⁵
3) Ağırlaştırılmış firar (maddi tehlike/kaçışı kolaylaştıran ağır bileşenler)	Firar çekirdeği, sahte vesika vb. ağırlaştırıcılarla birleştğinde doğrudan idam hükmüne bağlanabilmektedir (hükümün icra yeri ayrıca tayin edilir). ⁸⁶	“İstimal-i silah” gibi ağırlaştırıcı repertuarla firar, “idama bedel... onar sene kürek” formülüyle kürek cezasına çevrilerek tesis edilebilmektedir. ⁸⁷
4) Rüşvet/suiistimal üzerinden firar rejimini gevşetme	Rüşvet/suiistimal hattı firar rejiminin “memurî kapasite” ayağını hedefleyerek kale-bend/pranga-bend gibi ağır hürriyeti bağlayıcı cezalara bağlanabilir (ör. üç sene kale-bend; yahut bir sene pranga-bend). ⁸⁸	Muhafaza görevi altındaki kafileden “rüşvet alarak... firar ettirmek” fiili, beşer sene kürek cezasına bağlanarak “yaptırım şiddeti” daha yukarı bir eşiğe taşınır. ⁸⁹
5) Betimsel özet (aynı suç çekirdeğinde standardizasyon/çeşitlik)	Elcezire karar özetleri evreninde (90 karar özeti) firar çekirdeğinde yaptırımın tür çeşitliliği yüksektir (hapis-pranga-kale-bend-kürek-idam kombinasyonları). ⁹⁰	Amasya karar defteri satırlarında firar çekirdeğinde yaptırımın standardizasyonu yüksektir; tekrar eden “80 değnek + sevk (+ koşullu pranga)” kalıbı portföyün ceza ayağını da “etiket” mantığıyla sabitler. ⁹¹

Tablo 3, karar defterlerinde “ceza”nın, suçun kısa etiketleri kadar, kısa ve tekrarlı “paket” formülleri üzerinden verildiğini göstermektedir. Elcezire karar özetleri defterinde 16 Mart–13 Mayıs 1923 arasında 90 karar özeti bulunduğu açıkça kaydedildiğinden, yaptırım analizi, bu “özetleme evreni” içinde firar

⁸² TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 23.

⁸³ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 219-403.

⁸⁴ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 37.

⁸⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 219.

⁸⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 31.

⁸⁷ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 77.

⁸⁸ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 27-39.

⁸⁹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 181.

⁹⁰ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 3.

⁹¹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 219-403.

çekirdeğine ait hüküm cümlelerinde yakalanan ceza anahtarları üzerinden okunmuştur. Bu okumada Elcezire’de firar, tek bir fiil olmaktan ziyade (i) pranga-bend/hapis gibi hürriyeti bağlayıcı çekirdek; (ii) değnek gibi disiplin tamamlayıcısı; (iii) sevk/cepheye i’zam gibi operasyonel sonuç bileşenleriyle birlikte “karma paket” hâlinde kurulabilmektedir. Özellikle “idamın tecil edilerek tekrar firar şartına bağlanması” ve aynı hüküm cümlesinde “elli değnek + Garb Cephesi’ne sevk” ile tamamlanması, yaptırımın salt cezalandırma değil, askerî işlevsellik ve caydırıcılık mantığıyla birlikte tasarlandığını gösteren tipik bir diplomatik imzadır.

Amasya karar defteri satırlarında ise yaptırım, suç türü sabitken (özellikle firar/kaçak çekirdeğinde) yüksek derecede standardize edilmiş bir “kalıp” şeklinde yazılmaktadır. “Mahkemenin kararından sonra firar edenler... 3, 4 defa firar edenler... Garb Cephesi’nden firar edenler” gibi alt durumlar ayrı ayrı sayıldıktan sonra, bunların tamamı “seksener değnek darb + tecdid-i kayd + (seferberlik hitamında) bir sene pranga-bend + kelepçe-bend sevk” formülüne bağlanmıştır. Aynı şemanın farklı satırlarda tekrar edilmesi, yaptırım ayağının da “etiket rejimi” içinde kodlandığını; dolayısıyla suç türü sabitken ceza türünün/şiddetinin bir ölçüde “otomatikleştirildiğini” göstermektedir. Bu, Elcezire’de görülen görece daha değişken (duruma göre hapis/pranga/idam-tecil) yaptırım repertuarından ayrıışan bir cezalandırma mantığıdır. Bu ayrışmanın yalnızca örnek hüküm cümleleri üzerinden değil, aynı suç alanı içinde sistematik bir dağılım farkı üretip üretmediğinin de gösterilmesi gerekir. Bu amaçla karşılaştırma, firar/bakaya çekirdeği sabitlenerek yürütülmüş; ceza türleri ortak kategoriler altında toplanmış ve şiddet düzeyi ordinal bir indeksle özetlenmiştir. Elde edilen dağılım ve özet göstergeler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Suç Sabit (Dar Tanım: Firar/Bakaya Çekirdeği): Ceza Türü/Şiddeti Dağılımı (Elcezire–Amasya)

Ceza kategorisi (ordinal şiddet)	Elcezire	Amasya
Beraat/bila-ceza	1 (%33,3)	1 (%2,9)
Tevkif/hapis	0 (%0,0)	4 (%11,4)
Pranga/kale-bend	2 (%66,7)	28 (%80,0)
Kürek	0 (%0,0)	0 (%0,0)
İdam	0 (%0,0)	2 (%5,7)
Toplam (n)	3	35
Şiddet indeksi (ortalama)	1,333	1,943
Şiddet indeksi (medyan)	2	2
“Değnek” yaptırımı (var)	1/3 (%33,3)	30/35 (%85,7)

Tablo 4’teki sonuçlar, Amasya’da yaptırımın pranga/kale-bend bandında belirgin biçimde merkezileştiği ve “değnek” eşliğinin yüksek görünürlük kazandığını göstermektedir (değnek: 30/35); buna karşılık Elcezire’de dar çekirdekte ceza kodlanabilen kayıt sayısının düşük olması (n=3) nedeniyle bu düzeydeki nicel karşılaştırmaların genellenebilirliği ihtiyatla değerlendirilmelidir. Nitekim kodlanan kayıtlar üzerinden kurulan 2×K kontenjans yapısında dağılım farkı istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmamış ($\chi^2(3)=5,453$; $p=0,141$; Monte Carlo $p=0,306$; Cramer’s $V=0,379$), ordinal şiddet karşılaştırması da aynı yönde sonuç vermiştir (Mann–Whitney $U=37,5$; $p=0,305$; Cliff’s $\delta(\text{Elcezire–Amasya})=-0,267$); “değnek” eşliğinin mahkemeler arasında farklılaşması ise sınırda kalmıştır (Fisher $p=0,081$). Buna rağmen, dar çekirdekte dahi Amasya kararlarında “değnek + bağlayıcı ceza” bileşiminin birlikte tekrarlanması, nitel bulgulara betimlenen paket/standardizasyon mantığıyla tutarlı biçimde, aynı suç çekirdeğine daha standardize bir eşlik eğiliminin bulunabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte her iki mahkemede de “ağırlaştırılmış firar” hattı, yaptırım şiddetinin üst banda çıktığı alan olarak görünür. Amasya’da “istimal-i silah” bileşeni, “idama bedel... onar sene kürek” gibi ağır bir çevrim formülüyle bağlanırken,⁹² Elcezire’de firarın sahte vesika gibi ağırlaştırıcılarla birleşmesi idam hükmüne doğrudan bağlanabilmektedir. Dolayısıyla farklılaşma yalnız şiddet düzeyinde değil; şiddetin hangi “hukukî/operasyonel paket” içine yerleştirildiği noktasında belirginleşmektedir: Amasya firar çekirdeğinde “değnek + sevk (+ koşullu pranga)” standardını; Elcezire ise “hapis/pranga + disiplin tamamlayıcısı (+ koşullu idam)” varyantlarını daha görünür kılmaktadır.

Son olarak, “rüşvet/suiistimal üzerinden firar rejimini gevşetme” hattı suç türü sabitken mahkemelerin şiddet eşliğini karşılaştırmak için elverişlidir. Elcezire’de bu hat kale-bend/pranga-bend gibi hürriyeti bağlayıcı cezalara bağlanabilirken, Amasya’da muhafaza altındaki kafileden rüşvet alarak firar ettirme fiili “beşer sene kürek” ile sonuçlanmış; burada yaptırım şiddetinin daha yukarı bir banda taşındığı

⁹² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 77.

görülmüştür.⁹³ Bu durum Amasya'nın firar rejimini sadece firari üzerinden değil, firarı mümkün kılan "koruma/ihkak" mekanizmasının ihlali üzerinden de sertleştirme eğilimine işaret eder. Bu gözlemin "firar rejimi"ni salt çekirdek fiille sınırlamayan daha geniş bir karşılaştırma evreninde (firar/bakaya + teshil/sebebiyet/himaye/ihfa gibi ekosistem fiilleri) sistematik bir dağılım farkı üretip üretmediği, ceza kategorilerinin ortak bir sınıflamada kodlanması ve şiddet düzeyinin ordinal bir indeksle özetlenmesi yoluyla sınanmıştır. Böylece nitel düzeyde saptanan sertleştirme ve paket yaptırım mantığının, geniş tanım altında nicel olarak da görünür olup olmadığı Tablo 5'te raporlanmıştır.

Tablo 5: Suç Sabit (Geniş Tanım: Firar/Bakaya + Ekosistem): Ceza Türü/Şiddeti Dağılımı (Elcezire-Amasya)

Ceza kategorisi (ordinal şiddet)	Elcezire	Amasya
Beraat/bila-ceza	7 (%53,8)	1 (%2,4)
Tevkif/hapis	2 (%15,4)	6 (%14,3)
Pranga/kale-bend	2 (%15,4)	33 (%78,6)
Kürek	0 (%0,0)	0 (%0,0)
İdam	2 (%15,4)	2 (%4,8)
Toplam (n)	13	42
Şiddet indeksi (ortalama)	1,077	1,905
Şiddet indeksi (medyan)	0	2
"Değnek" yaptırımı (var)	2/13 (%15,4)	35/42 (%83,3)

Tablo 5 sonuçlarına göre Amasya kararları, firar rejimi çevresinde pranga/kale-bend merkezli bir yaptırım kümelenmesi üretmekte ve "değnek" eşliği karar portföyünde yüksek sıklıkla tekrarlanmaktadır (35/42); buna karşılık Elcezire'de aynı geniş suç alanında kararların yarısından fazlası beraat/bila-ceza bandında toplanmakta ve medyan şiddet puanı 0'a düşmektedir. Bu ayrışma, ceza kategorilerinin mahkemeye göre dağılımında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma bulunduğunu göstermektedir ($\chi^2(3)=25,854$; $p=0,0000102$; Monte Carlo $p\approx 0,00005$; Cramer's $V=0,686$); ayrıca ordinal şiddet karşılaştırması da Amasya'nın sistematik biçimde daha yüksek şiddet bandına yığıldığını doğrulamaktadır (Mann-Whitney $U=143,0$; $p=0,00230$; Cliff's $\delta(\text{Elcezire-Amasya})=-0,485$). "Değnek" eşliğinin mahkemeler arasında farklılaşması da çok belirgindir (Fisher $p=0,0000150$; OR $\approx 0,036$; Elcezire'de çok daha seyrek). Dolayısıyla nitel düzeyde saptanan "paket/standardize yaptırım" imzası Amasya'da geniş tanım altında nicel olarak da kuvvetle görünür hâle gelirken, Elcezire'de daha seçici/heterojen ve daha düşük şiddetli bir kararlaştırma mantığının baskınlaştığı; farkın özellikle firar rejiminin çevre fiillerine (teshil/sebebiyet/himaye vb.) genişledikçe belirginleştiği anlaşılmaktadır.

Suç türü sabitken, ceza türü/şiddeti mahkemeler arasında farklılaşmaktadır. Elcezire'de yaptırım mimarisi, karar dilinde "idam + tecil" eşliğini merkeze alıp bunu değnek + cepheye sevk ile bağlarken; Amasya'da aynı suç çekirdeği için daha yüksek değnek, mükerrerlikte kayıt/pranga/kelepçe ile disiplinler sıkılaştırma ve belirli varyantlarda tard + uzun süreli kürek gibi daha ağır bir eskalasyon hattı bulunmaktadır. Bu bulgu, (Alt Soru 1-2'deki) mandat/portföy farklarının yanı sıra, Amasya'da firarın seri/tekrarlı biçimde yönetilmesine dönük "paket yaptırım" repertuarının Elcezire'ye kıyasla daha katmanlı ve şiddetli çalıştığını düşündürmektedir. Bu nitel çıkarımın, aynı suç alanı sabitlenmişken dağılım düzeyinde de karşılık bulup bulmadığı, dar ve geniş tanım altında kurulan nicel karşılaştırmalarla sınanmıştır. Böylece Tablo 3'te "kalıp/otomatikleşme" olarak teşhis edilen diplomatik imzanın, sadece örnek karar formüllerinde değil, ceza kategorilerinin yığılma biçiminde de izlenebilir olup olmadığı görünür kılınmıştır. Tablo 4 ve 5 birlikte okunduğunda, mahkemeler arası yaptırım farkının çekirdek "firar/bakaya" dosyalarında dahi Amasya lehine (daha standardize/paket) bir yönelim gösterdiği; ancak ayrışmanın asıl belirginleştiği alanın firar rejiminin ekosistem fiillerine (teshil/sebebiyet/himaye vb.) genişlediği geniş tanım olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Tablo 3'te diplomatik okuma ile saptanan "kalıp/otomatikleşme" imzasını nicel dağılım düzeyinde desteklemekte; yaptırım rejiminin Amasya'da disiplinler standardizasyon, Elcezire'de ise daha seçici/heterojen bir kararlaştırma mantığıyla işlediğini düşündürmektedir.

⁹³ TBMM KAHB, Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri, C. 12/2, s. 181.

2.4. Gerekçelendirme (Meşrulaştırma Dili) ve Bölgesel Farklılaşma

Tablo 6: Elcezire–Amasya Karşılaştırmalı Meşrulaştırma Dili Matrisi

Meşrulaştırma eksen (tema)	Elcezire İstiklâl Mahkemesi	Amasya İstiklâl Mahkemesi	Bölgesel farklılaşma
1) Askerî disiplin / inzibat (firar-bakaya denetimi)	“firari ve bakaya efrat derdestinde... ihmal ve terahi” (memurî sorumluluk/ihmal eksenini) ⁹⁴	“askerden firar... kelepçe-bend olarak Garb Cephesi’ne sevk” ⁹⁵ (cezalandırma + sevk/ikmal mantığı)	Elcezire dili daha “inzibatî-bürokratik” (ihmal/tekasül) kurulurken; Amasya dili firarı doğrudan cepheye sevk ve bedensel ceza ile bağlar.
2) Kamu düzeni / asayiş (şekavet-çete tehdidi)	Firar ekosisteminin “yerel himaye” ile sürekliliği: “karyelerinde asker firarilerini himaye... ihfa eyledikleri” ⁹⁶	Şekavet kamu düzenine karşı çerçevesi: “memleketin asayiş ve inzibatını ihlal...”; ⁹⁷ ayrıca “Rum çetelerine riyaset... icra-yı şekavet” ⁹⁸	Amasya repertuarı “asayiş/inzibat” başlığını açıkça kurar; Elcezire’de kamu düzeni dili çoğu kez firarın yerel barındırılması üzerinden dolaylı görünür.
3) Devlet kapasitesi: “kuvâ-yı maddiye ve maneviyyenin ihlali/rahnedarlığı”	“erzak-ı askeriyyeyi... usul ve nizamât-ı askeriyyeye... ifa etmeyip... ihmal ve terahi” (lojistik/iaşe kapasitesi) ⁹⁹	“hareket-i vakaları... devletin kuvâ-yı maddiye ve maneviyesini rahnedar eder efalden” ¹⁰⁰	Amasya karar dili, suçu doğrudan “kuvâ” kategorisiyle üst-düzey devlet kapasitesine bağlar; Elcezire aynı kapasiteyi iaşe/erzakın usule aykırı yürütülmesi üzerinden teknik-askerî bir dille kurar.
4) Devlet gelirleri/varidat (hazine zararının meşrulaştırılması)	Mali/zimmet dili askerî-idarî bağlamda görünür: “yed-i ihtilas ve zimmetine geçirdiği... tazmin” ¹⁰¹ (askerî/kurumsal kaynakların korunması)	Gümrük ve hazine: “gümrük... tahrifat... hazine-i millet ve devleti azami derecede ızrar” ¹⁰²	Amasya’da “varidat/hazine” doğrudan ve yüksek perdeden gerekçelendirilir; Elcezire’de mali meşruiyet daha çok zimmet/tazmin ve iaşe suistimali formunda teknikleşir.
5) Milli mücadele / “dava-yı meşru” ve düşmana hizmet çerçevesi	“bedel-i şahsi... on günlük mehil... bu defalık af” ¹⁰³ (seferberlik düzeninin korunması; disiplin–merhamet dengesi)	“dava-yı meşruda menafi-i aliyesini ihlal” ¹⁰⁴ ; ayrıca “düşmanların... temin-i menafiine hizmet” ¹⁰⁵	Amasya dili siyasi meşruiyeti (dava-yı meşru, menafi-i aliye, düşman menfaati) açık kurar; Elcezire aynı rejimi daha çok seferberlik tekniği (mehil/af/bedel-i şahsi) üzerinden işletir.

Tablo 6, gerekçelendirme dilinin iki mahkeme arasında iki ayrı “meşrulaştırma rejimi” ürettiğini göstermektedir:

Elcezire’de karar dili, ağırlıklı askerî-idarî disiplinin işletilmesi ve bu disiplinin bozulmasını doğuran ihmal/tekasül/terahi gibi memurî kusur kategorileri üzerinden inşa edilmiştir. Nitekim firari-bakaya takibinde sorumluların eylemi, “firari ve bakaya efrat derdestinde... ihmal ve terahi” formülüyle tipik bir inzibatî-bürokratik kusur olarak çerçevelenmiştir. Bu bağlamda kamu düzeni (asayiş) dili, Amasya’daki gibi doğrudan bir “asayiş/inzibat” üst-kavramı olarak değil; firarın yerel düzeyde barındırılması ve saklanması üzerinden görünür kılınmaktadır: “karyelerinde asker firarilerini himaye... ihfa eyledikleri” kaydı, Elcezire havzasında meşruiyetin firarın sürekliliğini kırma hedefine bağlandığını göstermektedir.

Amasya’da ise gerekçelendirme dili, firar dosyalarını dahi çoğu kez kamu düzeni ve iç tehdit repertuarına eklemektedir. Çete/şekavet dosyalarında hüküm, “memleketin asayiş ve inzibatını ihlal” gibi açık bir kamu düzeni kavramıyla kurulmakta; bu ihlalin sonuçları “devletin kuvâ-yı maddiye ve maneviyesini rahnedar” çerçevesine yükseltilmektedir. Aynı kararlarda “Rum çetelerine riyaset... icra-yı şekavet” gibi formüller, suçun yerel düzeydeki görünümünü (şekavet) doğrudan devlet kapasitesi söylemine bağlayan bir “üst anlatı” işlevi görmektedir.

⁹⁴ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 73.

⁹⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 110-111.

⁹⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 55.

⁹⁷ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 250.

⁹⁸ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 110-111.

⁹⁹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 79.

¹⁰⁰ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 250.

¹⁰¹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 22-23.

¹⁰² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

¹⁰³ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 57.

¹⁰⁴ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

¹⁰⁵ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

“Kuvâ-yı maddiye ve maneviyyenin ihlali” kalıbı, Amasya karar dilinde yüksek yoğunluklu bir meşruiyet anahtarı olarak işlemektedir: asayişin bozulması yalnız yerel bir düzensizlik değil, “kuvâ”ya dönük bir zarar olarak ifade edilmektedir. Buna karşılık Elcezire belgelerinde benzer kapasite kaygısı, daha teknik bir askerî-ikmal diliyle görünür: “erzak-ı askeriye... usul ve nizamât-ı askeriye... ifa etmeyip... ihmal ve terahi” gibi kayıtlar, kapasiteyi “kuvâ” kelimesiyle değil, iâşe/erzak usulünün bozulması üzerinden meşrulaştırmaktadır.

Devlet gelirleri/varidat ekseninde farklılaşma daha keskindir. Amasya örneğinde gümrük yolsuzluğu, doğrudan “hazine-i millet ve devleti azami derecede ızzar” ve gümrük beyannamelerinde “tahrifat” gibi formüllerle, devlet gelirlerinin korunması temelinde meşrulaştırılmıştır. Elcezire’de mali dil daha çok zimmet/tazmin ve askerî kaynakların iç disiplinine ilişkindir (“yed-i ihtilas ve zimmetine geçirdiği... tazmin”). Bu, Elcezire’de mali meşruiyetin kurum içi askerî-idarî kaynak düzeni içinde kaldığını; Amasya’da ise mali meşruiyetin devlet gelirlerinin sürekliliği (varidat/hazine) gibi daha makro bir çerçevede kurulduğunu düşündürmektedir.

Son olarak “dava-yı meşru / menafi-i aliye / düşman menfaati” repertuarı, Amasya’da açık ve siyasal bir meşruiyet dili üretmektedir: “dava-yı meşruda menafi-i aliyesini ihlal” ve “düşmanların... temin-i menafiine hizmet” gibi kalıplar, karar gerekçesini doğrudan Millî Mücadele’nin “meşruiyet” anlatısına bağlamaktadır. Elcezire’de ise aynı seferberlik rejimi daha çok teknik düzenleme (mehil/af/bedel-i şahsi) üzerinden işletilmekte; “on günlük mehil... bu defalık af” gibi kayıtlar, meşruiyeti siyasal retorikten çok seferberlik idaresinin tekniği olarak ifade etmektedir.

Sonuç olarak gerekçelendirme dili, Elcezire’de “inzibat-memurî kusur-iâşe/ikmal tekniği” ekseninde daha düşük retorik yoğunluklu ve idarî bir meşrulaştırma rejimi kurarken; Amasya’da “asayiş/inzibat-kuvâ-yı maddiye/maneviye-varidat/hazine-dava-yı meşru/düşman menfaati” bileşimiyle yüksek yoğunluklu ve siyasal-kamu düzeni merkezli bir rejime genişlemektedir. Bu farklılaşma, bölgesel tehdit tasnifinin (cephe muntıkası disiplin sorunlarına karşı Karadeniz havzası iç emniyet/çete ve iktisadî damar) karar metinlerinde meşruiyet dilini belirleyen bir “retorik altyapı” olarak çalıştığını göstermektedir.

2.5. Bölgesel Bağlamla İlişkilendirilebilen Öncelik ve Uygulama Mantığı Göstergeleri

Tablo 7: Elcezire–Amasya Karşılaştırmalı Bölgesel Bağlam, Öncelik ve Uygulama Mantığı Matrisi

Boyut (bağlam ↔ desen eşleştirmesi)	Elcezire İstiklâl Mahkemesi	Amasya İstiklâl Mahkemesi	Yerel öncelik ve uygulama mantığı
1) Kuruluş telosu / tehdit tanımı	Kuruluş metni mahkemenin sahasını “Elcezire Cephesi muntıkası” olarak kurar; konu mandatını “sırf askerî firarileri” ekseninde daraltır. ¹⁰⁶	Kuruluş gerekçesi “Rum çetelerinin faaliyetlerine yeniden başlaması” ve “bölgede asayişin bozulması” olarak çerçevelenir (şehir kümesi: Samsun–Ordu–Giresun–Amasya–Tokat–Sivas). ¹⁰⁷	Elcezire’de öncelik cephe insan gücü kaybını (firar) kesmek; Amasya’da öncelik havza ölçeğinde iç emniyet/çete-isyan tehdidini bastırmak. (Tehdit tanımı portföyü yapısal olarak ayrıştırır.)
2) Havza coğrafyası / siyasal alan	Cephe muntıkası kurgusu, mahkemeyi “seferberlik-inzibat” aygıtına yaklaştırır; siyasi alan “firar rejimi”nin türevleriyle sınırlı kalır. ¹⁰⁸	Pontus anlatısı, hedef coğrafyayı “Zonguldak’tan Batum’a kadar sevahil” + iç hat (Trabzon/Ordu/Giresun/Canik/Sinop/Tokat/Amasya/Sivas vb.) şeklinde geniş bir Karadeniz havzası olarak resmeder. ¹⁰⁹	Amasya’nın uygulama mantığı kıyı- iç hat sürekliliği olan bir “güvenlik havzası”nı (çete, siyasal örgüt, ikmal hattı, gümrük gelirleri) birlikte yönetmeye yönelir; Elcezire’nin mantığı cephe muntıkasında disiplin rejimini konsolide etmeye yönelir.
3) Takibat portföyü (Alt Soru 2) – çekirdek repertuar	Firar çekirdeği “himaye/ihfa” gibi ekosistem suçlarıyla büyür; af döneminde dehalet-avdet olgusu dosyada belirleyici unsur olur. ¹¹⁰	Portföy çok-başlıklı genişler: (i) Pontus/örgütsel tehdit; ¹¹¹ (ii) haberleşme-sansür ihlali ve dış bağlantı; ¹¹² (iii) gümrük/varidat ve hazine zararı; ¹¹³ (iv) asayiş-şekavet ve silahlı şiddet. ¹¹⁴	Amasya’da yerel öncelik seti “asayiş + siyasal sadakat + mali kapasite + enformasyon kontrolü” bileşimiyle kurulur; Elcezire’de yerel öncelik seti “firar/avdet + firarı kolaylaştıran yerel himaye ve memurî gevşeme” çevresinde dar kalır.

¹⁰⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 3.

¹⁰⁷ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. V.

¹⁰⁸ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 57.

¹⁰⁹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 667.

¹¹⁰ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 65.

¹¹¹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 677.

¹¹² TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

¹¹³ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

¹¹⁴ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 249.

Boyut (bağlam ↔ desen eşleştirmesi)	Elcezire İstiklâl Mahkemesi	Amasya İstiklâl Mahkemesi	Yerel öncelik ve uygulama mantığı
4) Yaptırım mimarisi (Alt Soru 3) – işlevsel paket	Firarda yaptırım “idam + tecil” eşliğini “değnek + sevk” ile paketleyerek caydırıcılık + geri kazanım mantığı kurar. ¹¹⁵ Ayrıca “on günlük mehil” içinde avdet edenler için “bu defalık af” formülü, koşullu şiddeti açıkça işaretler. ¹¹⁶	Firarda/kaçaklıkta bedensel ceza + bağlama + sevk paketleri (örn. “seksener değnek + kelepçe-bend + Garb Cephesi’ne sevk + tecdid-i kayd + (seferberlik sonrası) pranga-bendlik”) standartlaştırılır. ¹¹⁷	Elcezire’de uygulama mantığı “şiddet eşliğini koşullu kurup (tecil) firariyi cepheye geri sürmek”tir; Amasya’da mantık “seri/tekrarlı vakalarda disiplinler standardizasyon + eskalasyon merdiveni” üretmektir. (Her ikisi de “ceza adı”ndan çok paket üretir; paket işlevi bağlama göre ayrışır.)
5) Meşrulaştırma dili (Alt Soru 4) – normatif üst anlatı	Meşruiyet, seferberlik düzeninin bozulmasının “Misak-ı Milli’nin istihsaline” zarar verdiği biçiminde “beka-seferberlik” eksenine bağlanır; ¹¹⁸ buna bürokratik kusur/gevşeme ve rüşvet gibi “inzibatı” kategoriler eşlik eder. ¹¹⁹	Meşruiyet dili, suçları “memleketin asayiş ve inzibatını ihlal” ve “devletin kuvâ-yı maddiye ve maneviyesini rahnedar” çerçevesine yükseltir; ¹²⁰ ayrıca gümrük dosyasında “hazine-i millet ve devleti azami derecede ızzar” gibi mali kapasite retoriği kurulmuştur. ¹²¹	Elcezire’de meşrulaştırma rejimi düşük retorik yoğunluklu, seferberlik-inzibat tekniği; Amasya’da rejim yüksek yoğunluklu, asayiş-kuvâ-hazine üçgeni. Bu ayrım, bölgesel tehdit ekolojisinin karar metinlerinde “üst dil” olarak çalıştığını düşündürür.
6) Alt Soru 5 – “yerel amaç” yerine çıkarılan sonuç	Yerel öncelik: cephe mıntıkasında firar ekosistemini kırmak; uygulama mantığı: koşullu şiddet + hızlı sevk/avdet + firarı teshil eden memurî/yerel aracılıkları baskılama.	Yerel öncelik: Karadeniz havzasında iç emniyet + örgütsel siyaset + gelir/enformasyon altyapısı bileşimini yönetmek; uygulama mantığı: portföy genişletme (çok alanlı takibat) + yüksek meşruiyet retoriği (asayiş/kuvâ/hazine) + disiplinler standardizasyon/eskalasyon.	“Amaç” (teleoloji) iddiası yerine, gözlenen öncelik seti ve operasyonel mantık tanımlanabilmektedir: Elcezire = cephe insan gücü/disiplin optimizasyonu; Amasya = havza güvenliği ve devlet kapasitesi (asayiş-mali-enformasyon) konsolidasyonu.

Tablo 7’ye göre ilişkilendirme, karar metinlerinde tehdit tanımının (kuruluş telosu + havza kurgusu) “doğal” biçimde takibat portföyünü, portföyün de yaptırım paketini ve meşrulaştırma üst dilini belirlemesi şeklinde meydana gelebilmektedir. Elcezire örneğinde, kuruluş metninin sahayı “Elcezire Cephesi mıntıkası” olarak çizmesi ve mandatu “sırf askerî firariler” ekseninde daraltması, mahkemenin dosya evrenini yapısal olarak “firar çekirdeği”ne indirgemıştır. Bu indirgeme, karar dilinde firarın “tek fiil” olmaktan çok “ekosistem” olarak ele alındığı (himaye/ihfa gibi iştirak biçimlerinin aynı çekirdeğe bağlandığı) bir takibat repertuarını üretmiş görünmektedir.

Elcezire’de yaptırımın “idam ve tecil” eşigiyle kurulması ve bunun değnek ile sevk bileşeniyle ifade edilmesi, karar dilinin yalnız cezalandırmaya değil, firariyi cepheye geri kazandırmaya dönük bir işlevsellik taşıdığını göstermektedir. Aynı doğrultuda “on günlük mehil” içinde avdet edenler hakkında “bu defalık af” formülünün işletilmesi, şiddetin koşullu (tekerrürde şiddetlenme eşigi) kurulduğunu; dolayısıyla uygulama mantığının “cezayı mutlaklaştırmak”tan ziyade “firarı yönetmek ve avdeti üretmek” biçiminde çalıştırıldığını düşündürmektedir. Elcezire belgelerinde seferberlik düzeninin bozulmasının Millî Mücadele’nin hedeflerine zarar verdiği vurgusu, bu uygulama mantığının meşruiyet temelini “beka-seferberlik” eksenine bağlamaktadır.

Amasya örneğinde ise kuruluş gerekçesinin “Rum çeteleri” ve “asayişin bozulması” şeklinde formüle edilmesi, mahkemenin baştan itibaren firar-disiplinin ötesinde iç emniyet alanına açılacağını işaret etmektedir. Bu açılım, Pontus anlatısında görüldüğü üzere, kıyı kuşağını (Zonguldak-Batım sevahili) ve iç vilayetleri birlikte kapsayan bir “havza” tasarımına bağlanmıştır. Böyle bir havzada takibat portföyünün, (i) örgütsel-siyasal hedef (Pontus), (ii) haberleşme ve sansür rejimi (dış bağlantı ve propaganda/irtibat), (iii) gümrük/varidat ve hazine zararı (mali kapasite), (iv) şekavet ve silahlı şiddet (kamu düzeni) gibi birden çok güvenlik alanını birlikte kapsamı, “yerel öncelik seti”nin çok-alanlı kurulduğunu göstermektedir. Amasya karar dilinde “memleketin asayiş ve inzibatını ihlal” ve “devletin kuvâ-yı maddiye ve maneviyesini rahnedar” kalıplarının yüksek perdeden işletilmesi, suçun yalnız adlî değil, devlet kapasitesine dönük bir zarar olarak çerçevelendiğini göstermektedir. Gümrük dosyasında “hazine-i millet ve devleti azami derecede ızzar” gibi ifadelerin kullanılması, mali kapasiteyi de aynı üst anlatıya eklemektedir. Bu retorik

¹¹⁵ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 37.

¹¹⁶ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 57.

¹¹⁷ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defteri*, C. 12/2, s. 39.

¹¹⁸ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 3.

¹¹⁹ TBMM KAHB, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi*, C. 3, s. 65.

¹²⁰ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 249.

¹²¹ TBMM KAHB, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, s. 11.

yoğunluk, havzanın sosyo-politik risklerini (örgütlenme, dış irtibat, gelir damarları) aynı “asayiş/kuvâ/hazine” üçgeni içinde meşrulaştıran bir uygulama mantığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak belgelerde “amaç” doğrudan beyan edilmediği durumda, Alt Soru (2)–(4)’te gözlenen desenlerden hareketle iki farklı yerel öncelik ve uygulama mantığı tanımlanabilmektedir:

Elcezire: cephe mıntıkasında insan gücü ve seferberlik disiplini optimize etmeye dönük, dar mandatla uyumlu, koşullu şiddet ve avdet/sevk odaklı bir “inzibat mantığı”.

Amasya: Karadeniz havzasında iç emniyet, siyasal örgütlenme ve mali/enformasyon altyapısını birlikte yönetmeye dönük, portföy genişletici ve yüksek meşruiyet retorikleriyle çalışan bir “havza güvenliği mantığı”.

SONUÇ

Karar defterleri, merkezî hukukî çerçevenin aynı kalmasına rağmen, Amasya ve Elcezire’de yetkinin aynı biçimde uygulanmadığını göstermektedir. Elcezire’de mahkeme, askerî firar çekirdeği etrafında daralan bir suç evreniyle çalışmış; firar, teshil ile sebebiyet gibi fiiller ihfa, himaye ve istihdam gibi alt başlıklarla tamamlanmıştır. Amasya’da ise yetki alanı firarla sınırlı kalmamış; asayişe ilişkin silah, müsademe ve şekavet dosyalarıyla birlikte mali kapasiteyi ilgilendiren gümrük ve varidat ihlallerine kadar genişlemiştir. Bu fark, mahkemeler arasındaki ayrışmanın kanun metninden değil, yetkinin sahada hangi davranışları öncelikli tehdit olarak seçtiğinden doğduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, yerel güvenlik öncelikleri mahkemenin yetki kullanımında ve dosya seçiminde somut biçimde yeniden üretilmiştir. Nitekim literatürde olağanüstü yargının kuruluş mantığı çoğu kez firar rejimi ve cephe disiplini üzerinden açıklanmaktadır.¹²² Bu çalışma ise aynı kuruluş mantığının her bölgede aynı sonuçları doğurmadığını; Amasya örneğinde bunun daha geniş bir iç güvenlik ve devlet kapasitesi çerçevesine dönüştüğünü karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır.

Takibat portföyü, iki mahkemenin içinde çalıştığı tarihsel çevrenin mahkeme pratiğine nasıl yansıdığını açık biçimde göstermektedir. Elcezire’de dosyalar, ağırlıklı olarak firar disiplininin etrafında toplanmış; bu çekirdek, firara yardım, sahte vesika düzenleme, hilâf-ı hakikat beyan, rüşvet ve memurî suiistimal gibi askerî sevk ve idarî düzeni zedeleyen alt kümelerle genişlemiştir. Bu görünüm, savaşın son safhasında insan gücü kaybının, sevk zincirindeki aksamanın ve idarî çözülmenin cephe gerisinde ne kadar yakıcı bir mesele hâline geldiğini düşündürmektedir. Amasya’da ise portföy, firarın ötesine taşarak asayiş, silah ve müsademe dosyalarıyla; Pontus kaynaklı örgütsel-siyasal tehditlerle; sabotaj, tehcir, söylem ve gümrük-varidat ihlalleriyle daha geniş bir güvenlik alanına açılmıştır. Bu tablo, Karadeniz havzasında Millî Mücadele yıllarında devletin sadece asker kaçaklarını değil, çete faaliyetlerini, bölgesel siyasal hareketliliği, kamu düzenini ve gelir akışını birlikte gözetmek zorunda kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla Amasya’da mahkeme pratiği, mutlak anlamda kaçak ve firarı takip eden bir disiplin aygıtı olmaktan çıkmış; iç emniyetin maddi unsurlarıyla mali-idari düzeni aynı çerçevede denetleyen daha geniş bir güvenlik ve idare mekanizmasına dönüşmüştür. Elcezire’de ise aynı olağanüstü rejim, cephe ihtiyaçlarının baskısı altında daha dar bir alana çekilmiş; personel, sevk ve işe disiplinini korumaya yönelik daha çekirdek bir işleve bürünmüştür. Nitekim Karadeniz’de Pontus şiddeti ve çete repertuarı üzerine yapılan çalışmalar, Amasya portföyündeki siyasal ve asayiş merkezli genişlemeyi tarihsel bağlamı içinde anlamlı kılmaktadır. Benzer biçimde bölgesel mahkeme örnekleri üzerinden yapılan araştırmalar da İstiklâl Mahkemeleri’nin bazı sahalarda yalnız askerî suçlarla sınırlı kalmayıp asayiş, siyasal sadakat ve iç tehdit alanlarına doğru genişleyebildiğini göstermektedir.¹²³

Suç türü sabit tutulduğunda yaptırımın iki mahkemede aynı mantıkla işlemediği görülmektedir. Elcezire’de beraat/bila-ceza oranının görece yüksekliği, “idam ve tecil”, “af/mehil” ile “sevk/avdet” gibi koşullu ağırlaştırma ve geri döndürme mekanizmalarının birlikte kullanılması, mahkemenin cezayı yalnız tasfiye aracı olarak değil, savaşın son safhasında çözülen insan gücünü yeniden askerî nizamla bağlayan bir disiplin tekniği olarak kullandığını düşündürmektedir. Amasya’da ise pranga, hapis ve tevkif gibi yaptırımların daha standardize ve yoğun biçimde uygulanması, cezanın burada sadece firarı önlemeye değil, Karadeniz havzasında genişleyen asayiş sorunlarını, siyasal-örgütsel tehdidi ve devlet otoritesine yönelik dağınık meydan okumaları aynı şiddet dili içinde bastırmaya yöneldiğini göstermektedir. Bu bakımdan Amasya’daki yaptırım rejimi, genişleyen suç portföyüne paralel olarak caydırıcılığı görünür kılan ve devletin cezalandırma kudretini sahada hissedilir hâle getiren bir şiddet gradyanı üretmektedir; Elcezire’de ise yaptırım, mutlak bir tenkil mantığından çok sevk düzenini onarma ve firar rejimini kontrol altına almaya

¹²² Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları”, s. 179-200; Yavaş, *agm*, s. 145-148.

¹²³ Çelik, *agm*, s. 569-613; Miser, *agm*, s. 81-96.

dönük daha koşullu bir askerî-idarî akıl içinde işlemektedir. Bu sonucun Erken Cumhuriyet tarihi bakımından anlamı şudur: İstiklâl Mahkemeleri’nde “sertlik” tek biçimli ve her yerde aynı yoğunlukta işleyen bir kategori değildir; aksine, savaş ekonomisinin, personel ihtiyacının, cephe gerisi düzeninin ve bölgesel iç tehditlerin niteliğine göre ayarlanan değişken bir yönetim tekniğidir. Nitekim Karadeniz’de Pontusçu şiddetin, çete faaliyetlerinin ve olağanüstü adlî-askerî müdahalenin iç içe geçtiği ortam, Amasya’da daha standardize ve ibret verici ceza kalıplarını tarihsel olarak anlamlı kılarken; Samsun örneğinde Meclis içinde yükselen hukuk dışılık eleştirileri, olağanüstü yargının sınırsız sertlik hâlinde değil, meşruiyet maliyeti de hesaba katılarak tartışıldığını göstermektedir.¹²⁴ Böylece bu çalışma, İstiklâl Mahkemeleri’ni sadece temyizsizlik ve hızlı infaz gibi genel sertlik göstergeleriyle açıklayan çizgiyi aşmakta; şiddetin bölgesel dosya bileşimine göre kimi yerde standardize edilerek otorite gösterisine, kimi yerde ise koşullandırılarak askerî geri kazanıma bağlandığını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet’in kuruluş eşliğinde bu fark, devletin taşrada tek bir ceza siyaseti uygulamadığını; farklı havzalarda farklı tehdit hiyerarşilerine göre değişen; ancak nihayetinde aynı merkezî egemenlik projesine bağlanan cezalandırma repertuarları geliştirdiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Karar metnlerinin gerekçelendirme dili, iki mahkemenin yalnız farklı suçlarla değil, farklı devlet kaygılarıyla çalıştığını göstermektedir. Elcezire’de kullanılan dilin firar, sevk, iade, mehil ve af gibi teknik-askerî terimler etrafında kurulması, mahkemenin başlıca meselesinin cephe gerisinde çözülmeye başlayan insan gücünü yeniden nizama bağlamak, sevk zincirini aksatan unsurları ayıklamak ve askerî disiplini işler halde tutmak olduğunu göstermektedir. Buna karşılık Amasya’da kamu düzeni, varidat, hazine ile “kuvâ-yı maddiye ve maneviyyenin ihlali” gibi daha yüksek perdeli formüllerin aynı metinde birleşmesi, güvenliğin burada sadece asayiş meselesi olarak değil, devletin maddi varlığı, mali devamlılığı ve siyasal-moral otoritesiyle birlikte düşünüldüğünü ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle Elcezire’de gerekçe dili daha çok savaşın son safhasında seferberlik düzenini onarmaya dönük operasyonel bir disiplin mantığını yansıtırken, Amasya’da aynı olağanüstü yargı rejimi iç güvenliği, mali kapasiteyi ve kamusal sadakati birlikte tahkim eden daha geniş bir devletleşme diline dönüşmektedir. Bunun Cumhuriyet tarihi bakımından anlamı açıktır: karar metnilerindeki gerekçeler, salt hükmü süsleyen ifadeler değil, devletin taşrada neyi “tehlike” olarak gördüğü ve hangi alanları öncelikle korumaya çalıştığını gösteren birer siyasal gösterge işlevi görmektedir. Nitekim Şapka Kanunu yargılamaları üzerinden mahkemeleri devletin norm koyma ve toplumu dönüştürme kudretiyle ilişkilendiren çalışmalar ile basın ve diplomasi dosyaları üzerinden meşrulaştırma dilinin siyasal alanı daraltan yönünü gösteren araştırmalar, olağanüstü yargının sadece ceza veren değil, aynı zamanda sınır çizen ve itaat tanımlayan bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁵ Bu çalışma ise bu literatüre bir ek yaparak, aynı tarihsel dönemde dahi meşrulaştırma rejiminin her yerde aynı biçimde kurulmadığını; Elcezire’de operasyonel askerî disiplin, Amasya’da ise kapasite, asayiş ve moral bütünlük ekseninde yükselen iki ayrı yörünge üretebildiğini göstermektedir. Böylece ortaya çıkan sonuç, Cumhuriyet’te egemenliğin yalnız kanun metinleriyle değil, karar metnlerinde yapılandırılan gerekçe diliyle de taşrada görünür ve hissedilir hâle getirildiğidir; yani mahkeme, sadece yargılayan bir kurum değil, devletin hangi düzeni kurmak istediğini söyleyen siyasal bir metin üreticisidir.

Son olarak, iki mahkemenin ortaya çıkardığı bütünlük desen, Cumhuriyet’in taşrada güvenliği tek bir kalıp içinde tasavvur etmediğini göstermektedir. Elcezire’de yerel öncelik, cephe mıntıkasında personel akışını, sevk düzenini ve askerî disiplini ayakta tutmaya dönük daha dar bir “çekirdek disiplin” mantığı etrafında şekillenmiştir. Burada mahkeme, esas olarak firar rejiminin açtığı gedikleri kapatma, insan gücü kaybını sınırlama ve savaş koşullarında bozulan askerî-idarî zinciri yeniden işler hâle getirmeye yönelmiştir. Amasya’da ise durum farklıdır. Karadeniz havzasında asayişin bozulması, çete faaliyetleri, Pontusçu örgütlenme ihtimali ve gelir akışını ilgilendiren meseleler, mahkemeyi yalnız firar takibi yapan bir kurum olmaktan çıkarıp daha geniş bir “ekosistem güvenliği” mantığı içinde çalışmaya zorlamıştır. Böylece Amasya’da mahkeme, iç emniyeti, örgütsel tehdidi ve mali-idari düzeni aynı güvenlik çerçevesi içinde birleştiren daha kapsamlı bir müdahale aracına dönüşmüştür. Bu sonucun önemi şuradadır: karar defterleri, yerel güvenlik önceliklerinin mahkeme pratiklerinde rastlantısal değil, ölçülebilir ve tekrarlanan örüntüler hâlinde yeniden üretildiğini göstermektedir. Nitekim Pontus şiddeti, bölgesel çete ekolojisi ve Karadeniz’deki iç güvenlik sorunları üzerine yapılan çalışmalar, Amasya’daki portföy genişlemesinin tarihsel zeminini güçlendirmekte; Elcezire’ye ilişkin araştırmalar ise mahkemenin kuruluşunda firar rejiminin merkeziliğini açık biçimde teyit etmektedir.¹²⁶ Bununla birlikte Elcezire üzerine rüşvet ve irtikâb dosyalarını öne çıkaran bulgular, dar firar mandatı içinde bile idari kapasite, memur sadakati ve uygulama disiplininin ayrıca gözetildiğini göstermektedir. Bu nokta önemlidir; çünkü Elcezire’deki “çekirdek disiplin” mantığı, salt asker kaçaklarını takip eden dar bir askerî çerçeve değildir. Aynı zamanda cephe gerisinde

¹²⁴ Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Yargılama Usulü”, s. 21-48; Sezer – Özçelik, *agm*, s. 38-44, 58-63.

¹²⁵ Bedir, *agm*, s. 743-761; Yaman, *agm*, s. 323-342.

¹²⁶ Gök, *agm*, s. 57-83; Ülker, “İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları”, s. 178-200.

devlet emrinin ne ölçüde uygulanabildiğini, bürokratik halkaların ne ölçüde sadık ve işlevsel kaldığını denetleyen bir yönetim mantığıdır. Böylece iki mahkeme arasındaki fark, sadece suç çeşitliği farkı olmaktan çıkmakta; Cumhuriyet'te egemenliğin taşrada kimi yerde askerî sevk ve insan gücü yönetimi, kimi yerde ise iç güvenlik, siyasal sadakat ile mali-idari düzenin birlikte tahkimi üzerinden inşa edildiğini göstermektedir. Bu nedenle Amasya-Elcezire karşılaştırması, İstiklâl Mahkemeleri tarihine ilişkin bir kurum farkını ortaya koymanın ötesinde, Cumhuriyet rejiminin taşıyıcı her bölgede aynı araçlarla değil, farklı tehdit hiyerarşilerine göre değişen güvenlik paketleriyle yönettiğini de göstermektedir.

Bu farklar, daha geniş bir tarihi bağlamda okunduğunda, iki havzada devletin güvenlik ve idareyi yönetme biçiminin farklılaştığını düşündürmektedir. Elcezire havzasında Osmanlı İmparatorluğu idaresinin göçebe/yarı-göçebe grupları bir yandan “güvenlik tehdidi”, öte yandan “medenileştirme” söylemi içinde ele alması; merkezî otoritenin sahada yalnızca “emreden” değil, aynı zamanda yerel güç odaklarıyla pazarlık ederek denge kuran bir aktör gibi çalıştığını ve bu dengenin savaş koşullarında daha stratejik bir hâl aldığını göstermektedir.¹²⁷ Bu bağlamda Zürcher'in de işaret ettiği üzere, özellikle 1911-1922 arasındaki kesintisiz savaş ortamında demografi mühendisliği, ordu ve devlet inşası birbirine bağlanmış; insan hareketliliği, sadakat ile nüfusun denetlenmesi artık yalnız idarî değil, doğrudan doğruya siyasal varlık meselesi hâline gelmiştir.¹²⁸ Bu uzun süreklilik, Cumhuriyet'te Elcezire'de firar çekirdeğine yoğunlaşan yargılama mantığının, salt normatif bir tercih değil; hareketlilik, sadakat ve insan gücü kaybı ekseninde şekillenen bir sınır/coğrafya siyasetiyle de beslendiğini ima eder. Buna karşılık Amasya havzasında taşra idaresinin “merkezin tamamlayıcı bir kolu” olarak tarif edilebilen tarihsel-idari örgütlenmesi; bölgenin iç güvenlik ve mali-idari akışların düğümlendiği bir ara-katman olarak işlev görebilmesine zemin hazırlamaktadır.¹²⁹ Üstelik Karadeniz hinterlandında Pontusçu mobilizasyonun, Merzifon Amerikan Koleji çevresinde kurumsal-siyasal ağlar kurabilmesi ve bunun bastırılmasında askerî tedbirlerle birlikte olağanüstü yargının da devreye sokulması, Amasya portföyünün neden genişlediğini tarihsel olarak anlamlı kılar: burada mahkeme dili ve dosya kompozisyonu, “suç”tan önce tehdit hiyerarşisini kuran; bu hiyerarşi üzerinden iç güvenlik, kaynak akışı ve siyasal-moral bütünlüğü birlikte tahkim eden bir devlet kapasitesi sahnesi üretmektedir. Nitekim Şeyh Said İsyanı sonrasında Takrir-i Sükûn'un sadece doğu vilayetlerinde değil bütün ülkede geçerli kılınması, biri doğu vilayetleri biri ülkenin geri kalanı için iki İstiklal Mahkemesi kurulması ve bunu izleyen sert askerî-idarî tedbirlerle Şark Islahat Planı'nın devreye sokulması, Ankara'nın olağanüstü yargıyı geçici bir tepki olarak değil, tehdit coğrafyalarına göre farklılaştırılmış bir devlet tahkim aracı olarak kullandığını göstermektedir.¹³⁰ Bu çerçevede İstiklal Mahkemeleri, yalnızca cezalandırıcı istisna organları değil, Cumhuriyet'in dağılma, isyan ve çözülme olasılıklarına karşı egemenliği hızla sahaya taşıyan, merkezî iradeyi taşrada görünür ve etkili kılan kurucu bir emniyet-hukuk mekanizması olarak değerlendirilebilir. Takrir-i Sükûn rejiminin muhalefeti daraltarak yürütmeye olağanüstü yetkiler vermesi ve tek parti tekeli tahkim etmesi de bu mahkemelerin sadece güvenlik alanında değil, Cumhuriyet düzeninin siyasal mimarisinde de asli bir yer tuttuğunu göstermektedir.¹³¹ Böyle okunduğunda Amasya-Elcezire farkı, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde egemenliğin iki ayrı düzeyde katmanlaşarak icra edildiğini göstermektedir: bir tarafta seferberlik ve cephe lojistiği bakımından disiplinin insan gücü kaybını önlemeye ve askerî sürekliliği sağlamaya yönelmesi, diğer tarafta iç güvenlik ile mali-idari altyapı bakımından tehdidin tek bir devlet aklı içinde toplanarak yönetim önceliklerini yeniden tayin etmesidir. Bu çerçevede Amasya-Elcezire İstiklal Mahkemeleri, istisnaî dönemlerin keyfî araçları değil; Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ağır güvenlik şartları içinde kamu otoritesini ayakta tutan, çözülmeyi önleyen ve merkezî devlet inşasını hukukî hız ve icra kudretiyle destekleyen kurucu kurumlar arasında yer almaktadır.

Çalışmanın sonuçlarından hareketle şunlar önerilmektedir:

– Mahkemeler arasındaki farklılıkların Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan “istisnaî güvenlik-yargı” repertuarı içinde süreklilik/kırılma olarak nerede konumlandığı, aynı coğrafyada (örn. Elcezire havzası, Karadeniz hinterlandı) 1908-1930 aralığında seçilmiş örnek olaylar üzerinden incelenebilir.

¹²⁷ Subhi Adam Abdallah Adam, *Osmanlı Bedevî Politikası (1840-1918): El-Cezire Havzası*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2025, s. IV, 67.

¹²⁸ Erik Jan Zürcher, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Tarih, Toplum ve Siyaset*, çev. Turgay Sivrikaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2024, s. 183-184.

¹²⁹ Yılmaz Karadeniz, “18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminde Amasya Sancağı'nın İdari Taksimatı ve Yönetimi”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2022, s. 88-108.

¹³⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 4. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 204-205.

¹³¹ Zürcher, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Tarih, Toplum ve Siyaset*, s. 280-310.

– Mahkemelerin dosya kompozisyonu ile bölgesel tehdit ekolojisinin (sınır/cephe baskısı, aşiret ağları, etno-siyasal mobilizasyon, çete repertuarı) ilişkisi, taşra raporları ve Meclis müzakereleriyle birlikte okunarak “güvenlik önceliği”nin hangi göstergeler üzerinden inşa edildiği araştırılabilir.

– Erken Cumhuriyet’te “varidat/menabi” vurgusunun, sadece mali bir gerekçelendirme değil, devlet kapasitesinin (vergileme, gümrük, iâşe) sahada tesisine dönük bir egemenlik dili olarak çalışıp çalışmadığı, farklı bölgelerdeki karar metinlerinin gerekçe kalıpları karşılaştırılarak sınanabilir.

– “Fırar çekirdeği” etrafında görülen koşullandırma mekanizmalarının (mehil/af/tecil), klasik cezalandırma mantığından çok seferberlik yönetimine eklemlenen bir “disiplin-pazarlık” rejimi üretip üretmediği, askerî sevk ve iade pratikleriyle eşleştirilerek incelenebilir.

– Olağanüstü yargının yerelde hangi toplumsal aktörlerle (aşiret reisleri, eşraf, yerel bürokrasi, dinî otoriteler) nasıl temas kurduğu ve bu temasın kararların dili/yaptırım repertuarına nasıl yansıdığı, mikro-tarihsel örneklemelerle ortaya konularak Cumhuriyet’in taşrada egemenlik kurma biçimlerine dair araştırmalar yapılabilir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Independence Tribunals were activated as an extraordinary judicial device when military and political uncertainty was acute and administrative capacity was constrained. Within the mobilization regime of the War of Independence, rapid adjudication was expected to deter desertion and to stabilize the rear of the front; security governance and adjudication were therefore coupled within a single mechanism. In the historiography, the tribunals are often interpreted either as a wartime necessity or as a regime-building apparatus. Such binaries tend to understate regional differentiation that emerged under the same legal framework. This article reconstructs institutional priorities from observable practice rather than inferred intent. Decision registers are treated as traces through which portfolios, sanctions, and justificatory language are compared to infer locally produced security priorities.

A paired comparison is conducted between the Elcezire and Amasya tribunals. Elcezire was constituted in a front-zone geography centered on Diyarbakır with an explicitly narrowed remit framed as dealing “exclusively” with military deserters. Amasya, by contrast, was established in the Black Sea hinterland amid renewed band activity and deteriorating public order, and it operated across an interconnected multi-province basin. The analysis asks how mandate and jurisdiction were operationalized, which offense clusters dominated the registers, whether sanctions differed when offense type was held constant, how legitimation frames varied, and how patterns related to regional context without teleology.

Methodology

A comparative, document-based case study design was employed in which the extraordinary legal regime was held constant while regional decision practices were contrasted. Case selection followed a maximum-variation logic to expose divergent security agendas under shared legal conditions. The unit of analysis was the decision record, defined as the smallest common institutional output that preserves offense labeling and sanction formulae. The dataset was constructed from three primary volumes published by the Grand National Assembly, including 90 Elcezire decision summaries (16 March–13 May 1923) and, for the Amasya Independence Tribunal, the principal decision registers nos. 520 and 521 (520: 12 November 1920–18 October 1921; 521: 19 October 1921–9 January 1922), used in conjunction with the relevant framing (introductory) texts.

A diplomatic reading protocol was applied to resolve abbreviations and recurrent formulae. For mandate and jurisdiction, founding memoranda and legal-article references were treated as the language of mandate, whereas register entries and refusal/transfer formulae were treated as the language of operational jurisdiction. Jurisdiction was operationalized along three axes: subject-matter remit, spatial scope, and temporal thresholds. A hybrid coding strategy was implemented: deductive themes were fixed (mandate rationale, jurisdictional design, boundary-keeping, “natural” offense clusters), and in vivo codes were extracted from phrases indicating competence, referral, and return.

For portfolios and sanctions, a two-layer codebook was applied to each decision record. Offense labels were coded into comparable categories and reassembled into targeted behavior repertoires. Sanctions were coded into harmonized classes (acquittal/no penalty, detention/imprisonment, chains/fortress confinement, hard labor, death), while corporal punishment (“beating”) was coded as a distinct package

component. A severity index was constructed as an ordinal scale. Two operational definitions of “offense held constant” were used: a narrow definition restricted to desertion/absence and a broad definition encompassing the desertion ecosystem (facilitation, concealment, harboring, and related participation). Quantitative comparisons relied on distributional tests for sanction classes, non-parametric tests for ordinal severity, and exact tests for the presence of corporal punishment. For legitimation language, justificatory segments were isolated and coded via directed plus inductive qualitative content analysis using a shared codebook (military discipline, public order, fiscal capacity/validity, state capacity framed as “material and moral power,” and national struggle legitimacy).

Results and Conclusion

Mandate and jurisdiction were found to be asymmetrical and consequential for the “natural” offense universe of each tribunal. In Elcezire, founding language and selective allocation of legal clauses constituted a structurally narrow remit centered on desertion, reinforced by temporal thresholds and boundary-keeping formulae that returned or transferred non-pertinent files. In Amasya, an establishment rationale grounded in disrupted public order across a basin-like geography was associated with a broader actionable domain in which desertion coexisted with armed violence, organizational politics, and fiscal-administrative violations.

Prosecution portfolios tracked this contrast. In Elcezire, desertion operated as the core around which an ecosystem of facilitation, concealment, and employment of deserters was repeatedly inscribed; ancillary clusters targeted administrative slippage (misuse of office, bribery) and the information/document regime (false reports, forged papers) that undermined apprehension. In Amasya, desertion remained visible but was embedded within a multi-headed portfolio that recurrently included public order and violence, organizational-political files, sabotage and logistics threats, and revenue violations.

When offense type was held constant, sanctioning patterns diverged. Under the narrow desertion core, Amasya displayed a pronounced tendency toward standardized, formulaic “packaged” sanctions combining corporal punishment with binding penalties and transfer/sevk, whereas Elcezire displayed greater variability and conditionality, including deterrence thresholds set through deferred or conditional death sentences alongside operational components. Under the broader desertion-ecosystem definition, differences became statistically pronounced: Amasya concentrated in higher-severity classes and exhibited a markedly higher prevalence of corporal punishment as a package component, whereas Elcezire showed a larger share of acquittal/no-penalty outcomes and a more heterogeneous sanction architecture.

Justificatory language also differentiated the cases. Elcezire decisions were dominated by an operational, disciplinary idiom that framed wrongdoing through bureaucratic negligence and technical-military order. In Amasya, justificatory discourse more frequently elevated acts to violations of public order and to harms against the state’s “material and moral power,” while fiscal language framed revenue offenses as severe injury to the treasury and national interests; national struggle legitimacy and “enemy benefit” frames were articulated more overtly.

Taken together, the findings indicate that extraordinary adjudication did not operate as a monolithic instrument with a uniform logic. Under a stable legal framework, locally situated threat ecologies interacted with mandate design and file selection to yield distinct configurations of portfolio breadth, sanction standardization or conditionality, and legitimation frames. “Local purpose” was therefore operationalized as empirically traceable “priority sets” and “operational logics” inferred from decision-register indicators. In this framework, Elcezire was characterized by a front-zone manpower and mobilization discipline logic oriented toward managing desertion and its facilitative environment, whereas Amasya was characterized by a basin-security logic oriented toward consolidating public order and fiscal-administrative capacity through standardized and escalatory sanction packages. These patterns are interpreted as regionally differentiated state-making practices.

KAYNAKÇA

ADAM, Subhi Adam Abdallah, *Osmanlı Bedevî Politikası (1840-1918): El-Cezire Havzası*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2025.

AGRESTI, Alan, *Categorical Data Analysis*, 3. bs., Wiley, Hoboken, NJ 2013.

AKANDERE, Osman, “3 Numaralı Konya İstiklâl Mahkemesi’nin Konya İsyanı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Sunduğu Raporu”, *Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 2, Erzurum 2004, ss. 59-96.

- ARSLAN, Mukaddes, “İstiklâl Mahkemeleri Belgelerinin Kamuoyuna Açılma Sürecinde TBMM Arşivi”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 87-108.
- ASLAN, Seyfettin – DÜNDAR, Tahir, “Cumhuriyet Döneminde İstiklâl Mahkemeleri”, *Mukaddime*, C. 5, S. 1, Mardin 2014, ss. 27-44.
- BEDİR, Ayşe, “Amerikalı Diplomatların Gözünden İstiklâl Mahkemelerinde Gazeteci Davaları: İstanbul ve Şark İstiklâl Mahkemeleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 2, Afyon 2022, ss. 743-761.
- BENGİ, Hilmi, “İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 345-407.
- BOWEN, Glenn A., “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, C. 9, S. 2, 2009, ss. 27-40.
- BRAUN, Virginia – CLARKE, Victoria, “Using Thematic Analysis in Psychology”, *Qualitative Research in Psychology*, C. 3, S. 2, 2006, ss. 77-101.
- CLIFF, Norman, “Dominance Statistics: Ordinal Analyses to Answer Ordinal Questions”, *Psychological Bulletin*, C. 114, S. 3, 1993, ss. 494-509.
- CRAMÉR, Harald, *Mathematical Methods of Statistics*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1946.
- ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Ankara 2007, ss. 569-613.
- ÇİÇEK, Rahmi, “Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölgede Güvenlik ve Asayişin Sağlanmasındaki Rolü”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 209-251.
- DEMİREL, Yurdal, “Şark İstiklâl Mahkemesinde Görülen Bir Dava: Gazeteciler Davası”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 299-343.
- DURANTI, Luciana, “Diplomatics: New Uses for an Old Science, Part I”, *Archivaria*, C. 28, 1989, ss. 7-27.
- ERDAŞ, Sadık, “Muhalefeti Yıldırma Aracı Olarak İstiklâl Mahkemeleri: Lütfi Fikri Bey’in Yargılanması Örneği”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 171-195.
- ERSAL, Aytekin, “Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebuzziya’yı Şark İstiklâl Mahkemesine Götüren Sürec”, *Belleten*, C. 83, S. 296, Ankara Nisan 2019, ss. 335-366.
- FISHER, Ronald A., *Statistical Methods for Research Workers*, Oliver & Boyd, Edinburgh 1934.
- GÖK, Salhadin, “Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin TBMM’deki Yansımaları”, *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 49-86.
- GÜN, Fahrettin, *İstiklal Mahkemeleri’nde Gazetecilerin Davaları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2020.
- HOWELL, Martha C. – PREVENIER, Walter, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods*, Cornell University Press, Ithaca, NY 2001.
- KARADENİZ, Yılmaz, “18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetiminde Amasya Sancağı’nın İdari Taksimatı ve Yönetimi”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2022, ss. 88-108.
- KARAKUŞ, Girayalp, “Elcezire İstiklâl Mahkemelerine Yansıyan Rüşvet Olayları”, *Hakkari Review*, C. 8, S. 1, Hakkari 2024, ss. 1-15.
- KRIPPENDORFF, Klaus, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, 2. bs., Sage, Thousand Oaks, CA 2004.
- MANN, Henry B. – WHITNEY, Donald R., “On a Test of Whether One of Two Random Variables Is Stochastically Larger than the Other”, *The Annals of Mathematical Statistics*, C. 18, S. 1, 1947, ss. 50-60.

- MAYRING, Philipp, "Qualitative Content Analysis: Theoretical Background and Procedures", *Approaches to Qualitative Research in Mathematics Education*, ed. Angelika Bikner-Ahsbahr – Christine Knipping – Norma Presmeg, Advances in Mathematics Education, Springer, Dordrecht 2015, ss. 365-380.
- MEHTA, Cyrus R. – PATEL, Nitin R., "A Network Algorithm for Performing Fisher's Exact Test in $r \times c$ Contingency Tables", *Journal of the American Statistical Association*, C. 78, S. 382, 1983, ss. 427-434.
- MILES, Matthew B. – HUBERMAN, A. Michael – SALDAÑA, Johnny, *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*, 3. bs., SAGE, Los Angeles 2014.
- MİSER, Sinan, "Ortaya Çıkışından Bastırılmasına Kadar Pontus Ayaklanması", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2019, ss. 81-96.
- ÖZOĞLU, Hakan, "Exaggerating and Exploiting the Sheikh Said Rebellion of 1925 for Political Gains", *New Perspectives on Turkey*, C. 41, 2009, ss. 181-210.
- SALDAÑA, Johnny, *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, 4. bs., Sage, London 2021.
- SEZER, Osman – ÖZÇELİK, Kazım, "Samsun İstiklâl Mahkemesinde Yaşanan Hukuk Dışı Bazı Uygulamalara Karşı Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Tutumu", *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2023, ss. 37-63.
- TBMM (TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ), *Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, C. 3, 3. İçtima Senesi, C. 26, İçtima 177, Celse 2-3, 20 Kânunusânî 1339 (20 Ocak 1923).
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KÜTÜPHANE VE ARŞİV HİZMETLERİ BAŞKANLIĞI, *İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları)*, C. 1, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara 2015.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KÜTÜPHANE VE ARŞİV HİZMETLERİ BAŞKANLIĞI, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları)*, C. 3, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, Ankara 2015.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KÜTÜPHANE VE ARŞİV HİZMETLERİ BAŞKANLIĞI, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, C. 12/1, TBMM Basımevi, Ankara 2023.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KÜTÜPHANE VE ARŞİV HİZMETLERİ BAŞKANLIĞI, *Amasya İstiklâl Mahkemesi 521 Esas Numaralı Karar Defterinin Orijinal Metni ve Çevirisi*, C. 12/2, TBMM Basımevi, Ankara 2023.
- UNAT, Kadri, "Şark İstiklâl Mahkemesinin Kuruluşu, İşleyişi ve Yargılama Usulleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 74, Ankara 2024, ss. 215-225.
- ÜLKER, İbrahim, "İstiklâl Mahkemelerinin Kuruluşu ve Çalışmaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, Konya 2015, ss. 178-200.
- ÜLKER, İbrahim, "İstiklâl Mahkemelerinin Yargılama Usulü", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2, Konya 2015, ss. 21-48.
- YAMAN, Seval, "Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye'de Cumhuriyet Devrimleri: Şapka Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 19, S. 65, Ankara 2023, ss. 323-342.
- YAVAŞ, Mesut, "Hacim Muhittin Çarıklı Bey ve Elcezire İstiklâl Mahkemesi", *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 123-169.
- YEŞİL, Ahmet, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılmasında Sondan Bir Önceki Gelişme: TPCF Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey'in Şark İstiklâl Mahkemesinde Yargılanması", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 20, Adıyaman 2015, ss. 712-744.
- YILDIZDOĞAN, Ayşegül, "Cumhuriyetin İlanından Önce Kurulmuş ve İlanından Sonra Faaliyetlerine Devam Eden İstiklâl Mahkemeleri ile Günümüz Hukuk Sisteminde Yer Alan Özel Görevli Mahkemelerin Hukuki Bakış Açısı ile Karşılaştırılması", *İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu (10-11 Aralık 2015/Adıyaman)*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, ss. 13-47.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Tarih, Toplum ve Siyaset*, çev. Turgay Sivrikaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2024.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 4. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

GTTAD MAKALE BİLGİLERİ ARTICLE INFORMATION	
Etik Kurul Kararı Ethics Committee Approval	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i> <i>Exempt from Ethics Committee Approval.</i>
Katılımcı Rızası Informed Consent	<i>Katılımcı yoktur.</i> <i>No participants.</i>
Yazar Katkısı Author Contributions	<i>Çalışma tek yazarlıdır; tüm aşamalar yazar tarafından yürütülmüştür.</i> <i>The study is single-authored; all stages were carried out by the author.</i>
Mali Destek Financial Support	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i> <i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i> <i>No conflict of interest is declared by the author.</i>
Telif Hakları Copyrights	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i> <i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images used in the study.</i>
Veri Erişilebilirliği Data Availability	<i>Çalışmada kullanılan veriler makale metni ve kaynakçada gösterilmiştir.</i> <i>All data supporting the study are presented within the article and its bibliography.</i>
Hakem Değerlendirmesi Peer Review	<i>Çift taraflı kör hakemlik / en az iki dış hakem.</i> <i>Double-blind peer review / at least two external referees.</i>
Benzerlik Taraması Similarity Check	<i>Yapıldı – iThenticate.</i> <i>Conducted – iThenticate.</i>
Yapay Zekâ Beyanı AI Statement	<i>Çalışmanın hazırlanmasında üretken yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.</i> <i>No generative AI tools were used in the preparation of this study.</i>
Lisans License	<i>CC BY-NC-ND 4.0</i> <i>CC BY-NC-ND 4.0</i>

